

התעשייה הישראלית

תמונת מצב | מגמות | תחזיות

הסקירה השנתית של המחלקה למחקר כלכלי | מרץ 2018

שלום רב,

התעשייה הישראלית הציגה בשנת 2017 גידול נוסף בקצב צמיחת התוצר התעשייתי, זאת על רקע גידול הן במכירות המקומיות והן במשלוחי היצוא התעשייתי. חשוב להדגיש כי על פי ניתוח רב שנתי שביצענו, בשנים האחרונות חל כמעט קיפאון מוחלט ביצוא התעשייתי, אשר מהווה מנוע לצמיחת הפריזון במשק הישראלי ובעזרתו יוכל המשק ליהנות מצמיחה בריאה וברת קיימא בטווח הארוך. בנוסף, נמשכה קליטת המועסקים לתעשייה, לצד גידול בהשקעות ובשכר עובדי התעשייה זאת בין היתר על רקע עלייה בפריזון העבודה.

כמו כן, במהלך 2017 התעשייה הישראלית המשיכה להתמודד עם שחיקה בכושר התחרות, לצד סביבה עסקית מאתגרת, אשר אופיינה בעודף דרישות רגולטוריות ובירוקרטיות, עלויות כבדות על המעסיקים, ירידה בהיקף התמריצים מחוללי צמיחה, מחסור כרוני בעובדים מקצועיים, תיסוף בשער הדולר-שקל ועוד.

הנני מתכבדת להציג בפניך את סקירת התעשייה הישראלית בשנת 2017 ואת האתגרים וההזדמנויות לקראת שנת 2018. תודה מיוחדת לקלייר סלע, כלכלנית המחלקה למחקר כלכלי, על העבודה המקצועית והמקיפה שנעשתה לצורך הכנת חוברת זו.

בברכה,

מילה סויפר-פז

מנהלת המחלקה למחקר כלכלי, אגף כלכלה

ביצועי המשק הישראלי לשנת 2017 מצביעים על האטה בקצב הצמיחה שעמדה על 3.4%, לאחר 4.0% בשנת 2016. צמיחה זו, הקיפה את כל רכיבי התוצר: השקעה מקומית גולמית, יצוא סחורות ושירותים, הוצאה לצריכה פרטית, והוצאה לצריכה ציבורית.

עיקר ההאטה בצמיחה בשנה האחרונה התבססה על רכיב ההוצאה לצריכה הפרטית (3.3% לאחר 6.1% ב-2016). במקביל, גם רכיבי הצריכה הציבורית וההשקעה הגולמית רשמו גידול (3.2% ו-4.5% בהתאמה).

בנוסף, רכיב יצוא הסחורות והשירותים רשם עליה של 3.7% בשנת 2017, זאת על רקע זינוק ביצוא השירותים (8.5% לעומת 6.9% בשנה שעברה), בעוד כמעט קיפאון חל ביצוא הסחורות (המהווה כ-57%). נדגיש, כי יצוא הסחורות נגזר מנסיגה בייצוא היהלומים אשר קוזזה במלואה בעיקר הודות לעלייה ריאלית של כ-2.9% בייצוא התעשייתי המהווה כ-86% ממנו.

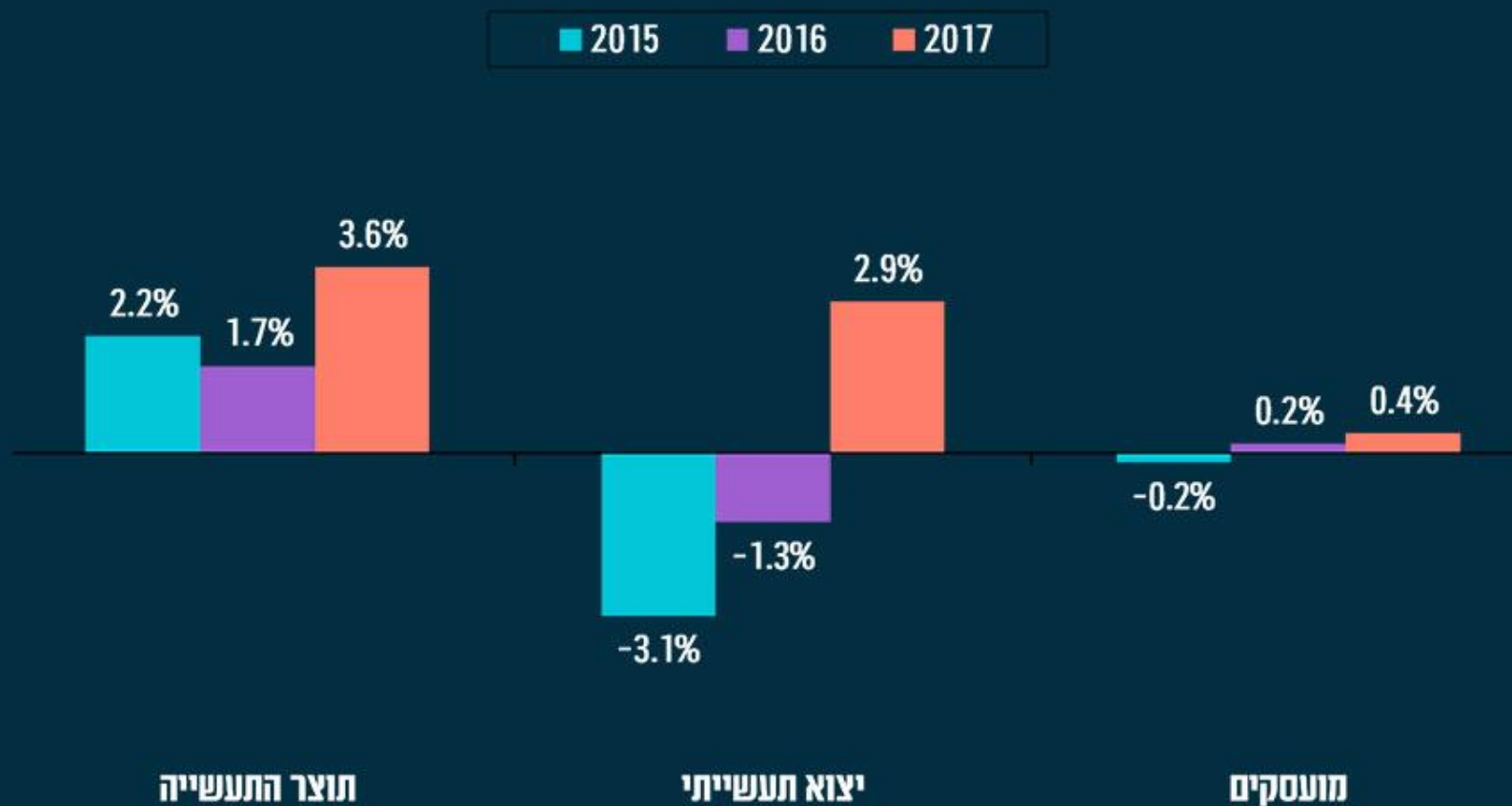
סקירה זו, מציגה תמונת מאקרו על מצב התעשייה הישראלית בשנת 2017 על כלל רכיביה: תוצר, יצוא, מועסקים, שכר, פריון והשקעות. למרות הצמיחה במרבית האינדיקטורים, בראייה בינלאומית ישראל מפגרת מאחור בהשוואה לתעשיות המפותחות ברחבי העולם.

תחושת האשליה כי התעשייה הישראלית בשנת 2017 התאוששה ומצבה השתפר, אינה לוקחת בחשבון את השפעת הייסוף החד בשערו של השקל, אשר צפוי לתת את אותותיו ולפגוע בביצועי התעשייה הישראלית בפרט ובמשק בכלל בשנים הקרובות. בנוסף, התעשייה המקומית ממשיכה לייצר תחת סביבה עסקית מאתגרת, אשר מעיבה על ביצועיה ומעודדת מפעלים רבים לשנות את אסטרטגיית פעילותם ולעבור לחו"ל.

הפעילות התעשייתית בשנים האחרונות

שיעורי שינוי שנתיים ריאליים

תפוקת התעשייה¹

בשנת 2017 חלה האצה בקצב צמיחת תפוקת התעשייה הישראלית: התוצר התעשייתי עלה בשיעור ריאלי של כ- 3.6%, זאת לאחר צמיחה ריאלית של כ- 1.7% בשנת 2016 וצמיחה גבוהה אף יותר של כ- 2.2% בשנת 2015.

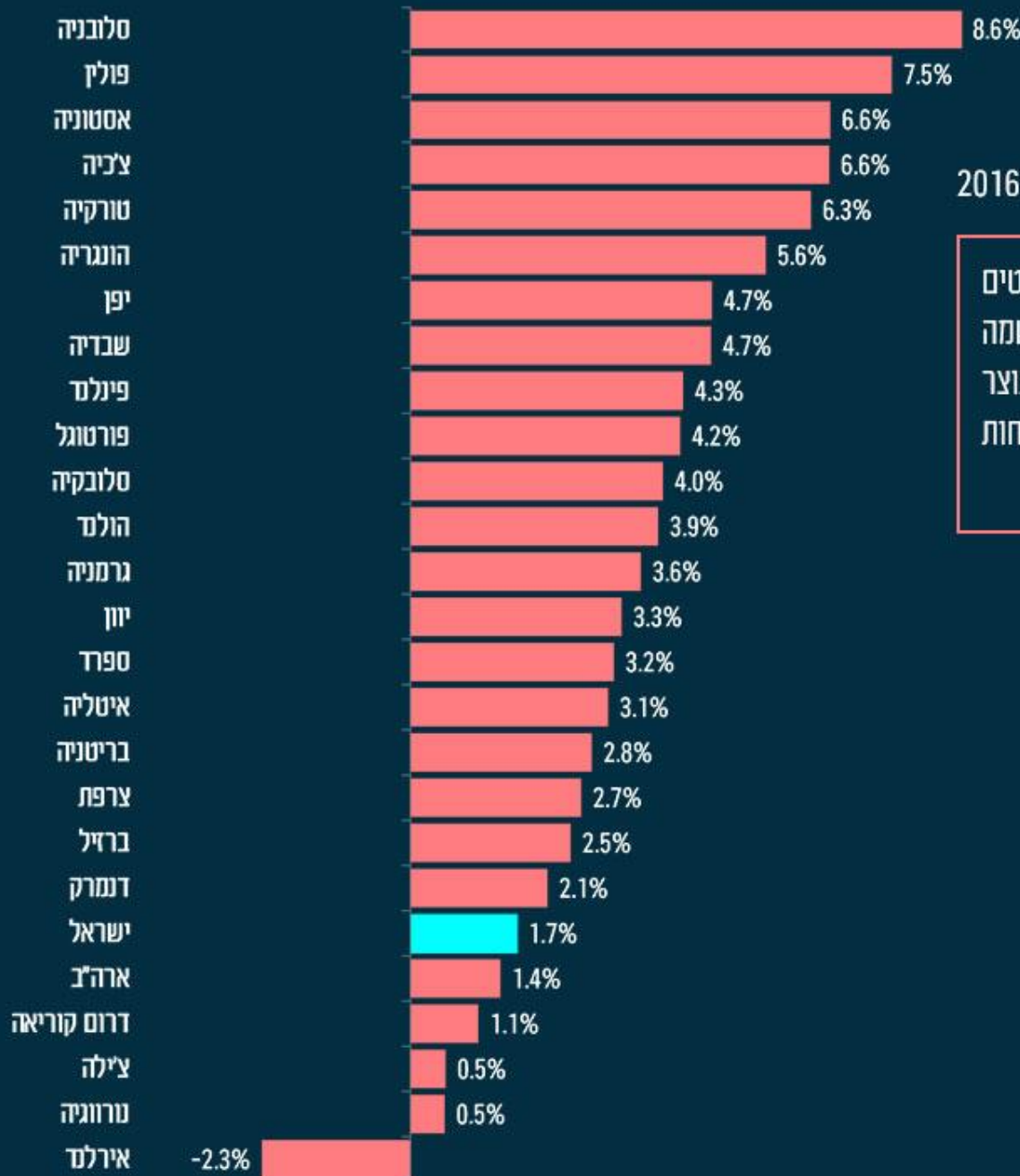

¹ הסקירה מבוססת ברובה על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה המעודכנים עד ה-11/03/2018 וכן סקרים, אומדנים ותחזיות של המחלקה למחקר כלכלי באגף כלכלה של התאחדות התעשיינים. מקורות נוספים לנתונים מצוינים בנפרד.

התוצר התעשייתי בהשוואה בינלאומית²

שיעורי שינוי ריאליים, ממוצע 2017 לעומת ממוצע 2016

ביצועיה של התעשייה, בניכוי ענף הכרייה והחציבה, בולטים לשלילה בהשוואה בינלאומית, כאשר בשנה החולפת נרשמה צמיחה של כ- 1.7% בהשוואה לממוצע 2016. כך, התוצר התעשייתי² מדורג נמוך יחסית למרבית המדינות המפותחות אשר רשמו התרחבות בקצב מהיר יותר.

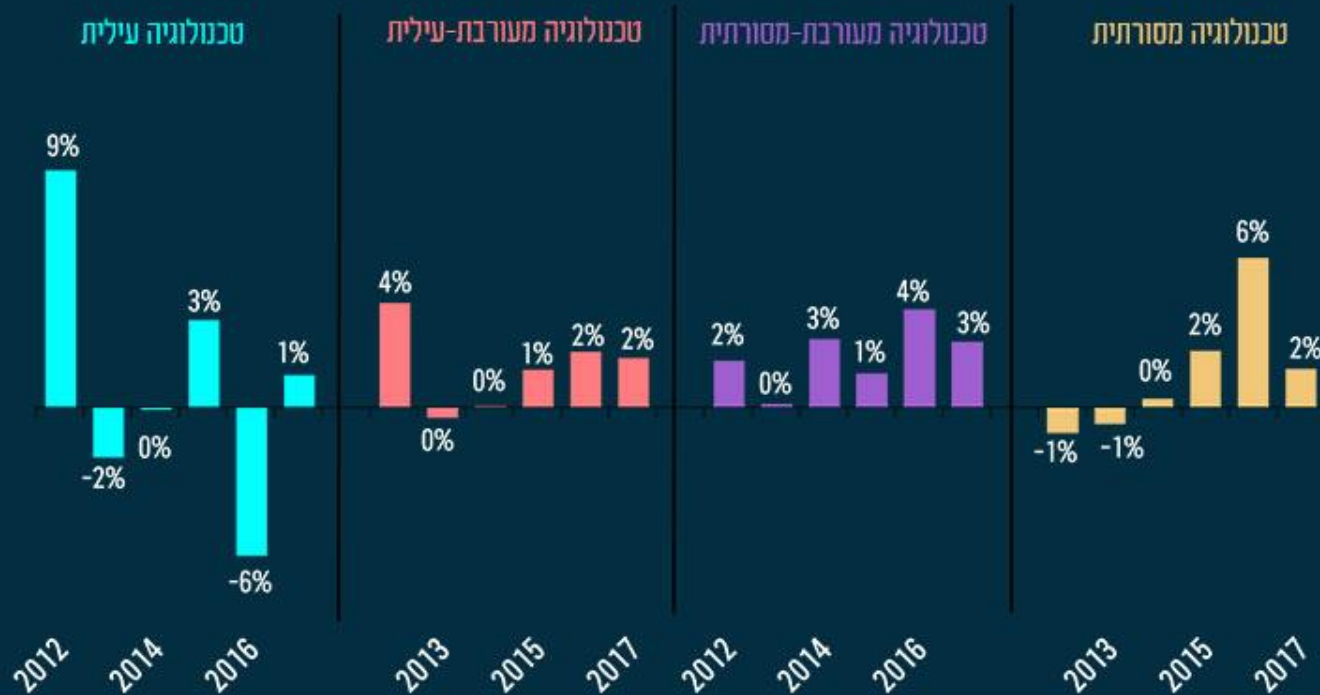
ייתכנו הבדלים בהגדרות בין המדינות.
מקור: Eurostat, OECD ונתוני למ"ס.

²תעשייה ללא כרייה וחציבה

התפתחות התוצר התעשייתי לפי עוצמה טכנולוגית

שיעורי שינוי שנתיים ריאליים

בבחינת התפתחות תפוקת התעשייה לפי עוצמה טכנולוגית, עולה כי בשנת 2017 כל קבוצת ענפי התעשייה רשמו עליה בקצב צמיחתן: קבוצת ענפי הטכנולוגיה המעורבת - מסורתית רשמה עליה ריאלי של כ- 3%, לצד גידול של כ- 1% בקבוצת ענפי הטכנולוגיה העילית, של כ- 2% בקבוצת ענפי הטכנולוגיה המעורבת - עילית, ושל כ- 2% במסורתית. במקביל, גם תוצר ענף הכרייה והחציבה רשם עליה ריאלי של כ- 22%. יצוין כי קבוצת ענפי הטכנולוגיה העילית מאופיינת בחוסר יציבות ותנודתיות בשנים האחרונות. מגמה זו, של תנודתיות בין עליות לירידות, משפיעה באופן ניכר על ביצועי התעשייה הישראלית. ענפי קבוצה זו מושפעים באופן ניכר מפעילותן של שתי חברות ענק (טבע ואינטל) ומהווים כ- 16% מהתוצר התעשייתי. נדגיש, כי כל פגיעה בפעילותן משפיעה באופן משמעותי על ביצועי הקבוצה העילית. כך למשל, בשנת 2017 העליה המתונה בתוצר הקבוצה יוחסה, בין היתר, לסיום תהליך השדרוג של מפעל אינטל בקריית גת. במסגרתו, הוחלפו מכונות ונקלט ציוד חדש, אשר פגע בתפוקת המפעל.

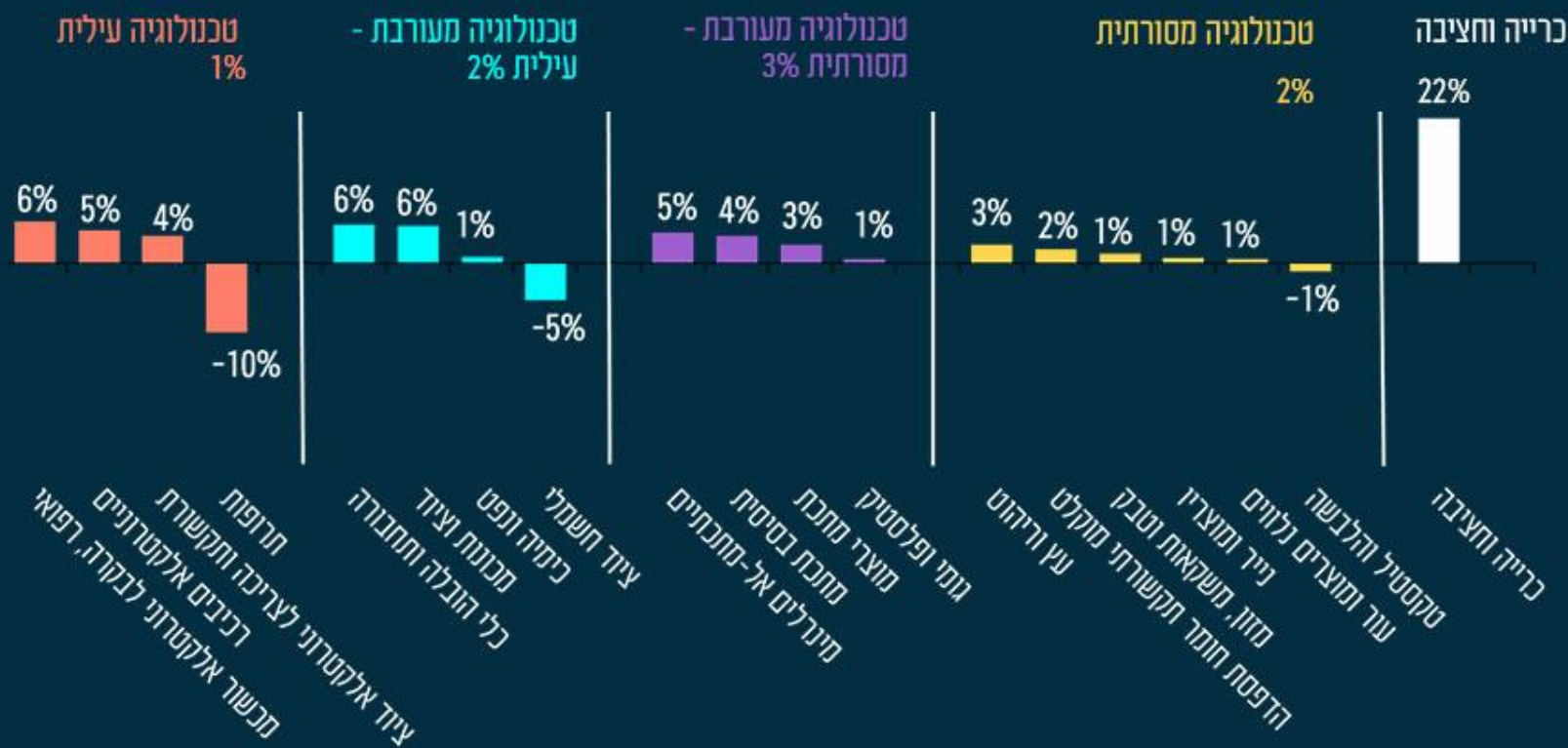

התפתחות התוצר בענפי התעשייה

שיעורי שינוי ריאליים ממוצע 2017 לעומת ממוצע 2016

בהסתכלות ענפית עולה כי מרבית ענפי התעשייה רשמו צמיחה בתפוקתם בתקופה הנסקרת, כאשר עיקר הצמיחה נגזרה מגידול של כ- 22% בתוצר ענף הכרייה והחציבה, זאת בהמשך לגידול בקצב דומה אשתקד. במקביל, עליות חלו גם בתוצר ענפי המכשור האלקטרוני לבקרה ורפואי (6%), כלי ההובלה והתחבורה (6%) והרכיבים האלקטרוניים (5%). עליות אלו, מותנו בשל נסיגה ריאלית חדה של כ- 10% בתוצר ענף התרופות, אשר ככל הנראה, ניתן לייחס את מרביתה לירידה בהיקפי היצור של חברת טבע.

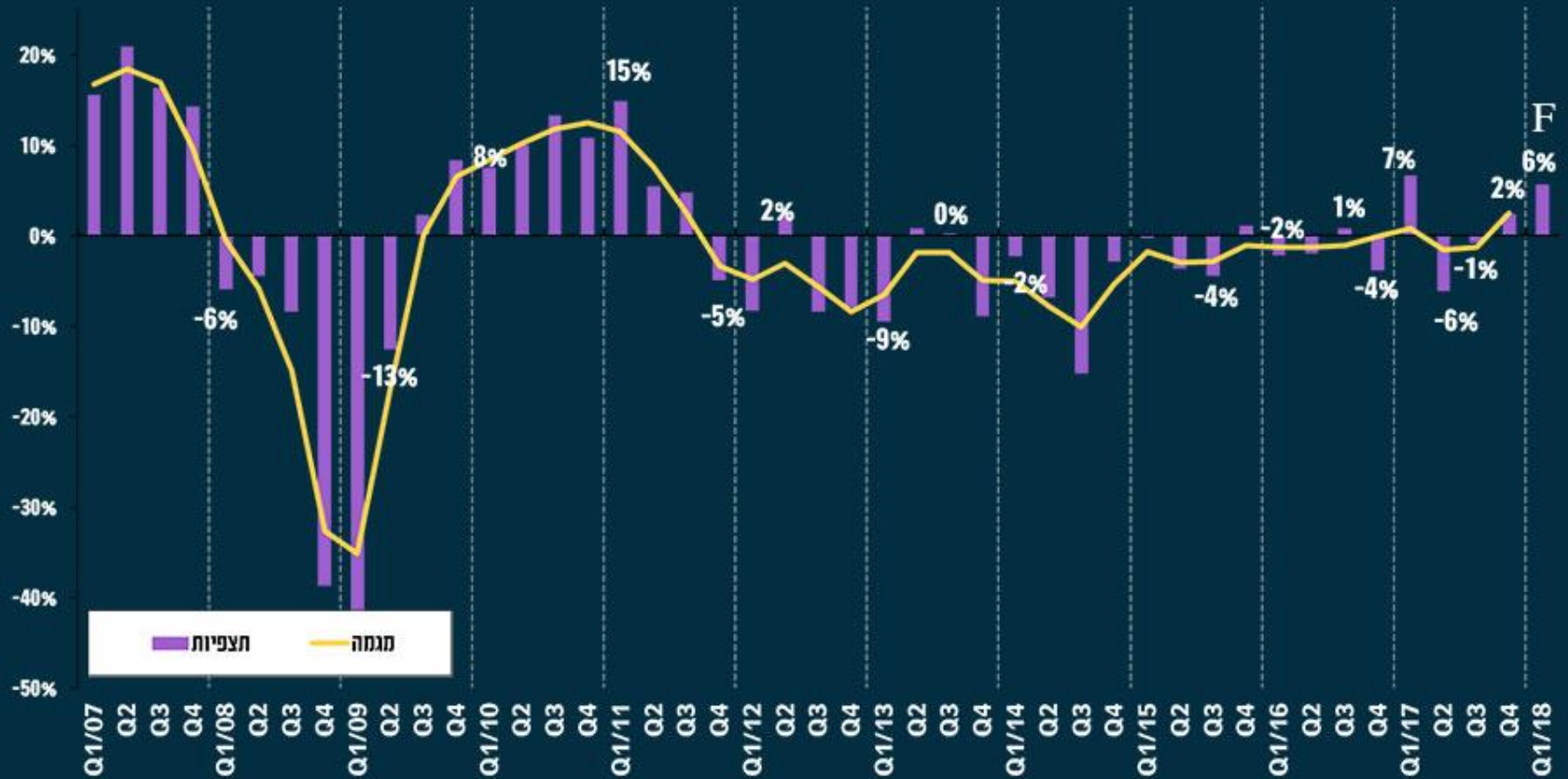

התפתחות תפוקת התעשייה על פי דיווחי התעשיינים

מאזן נטו

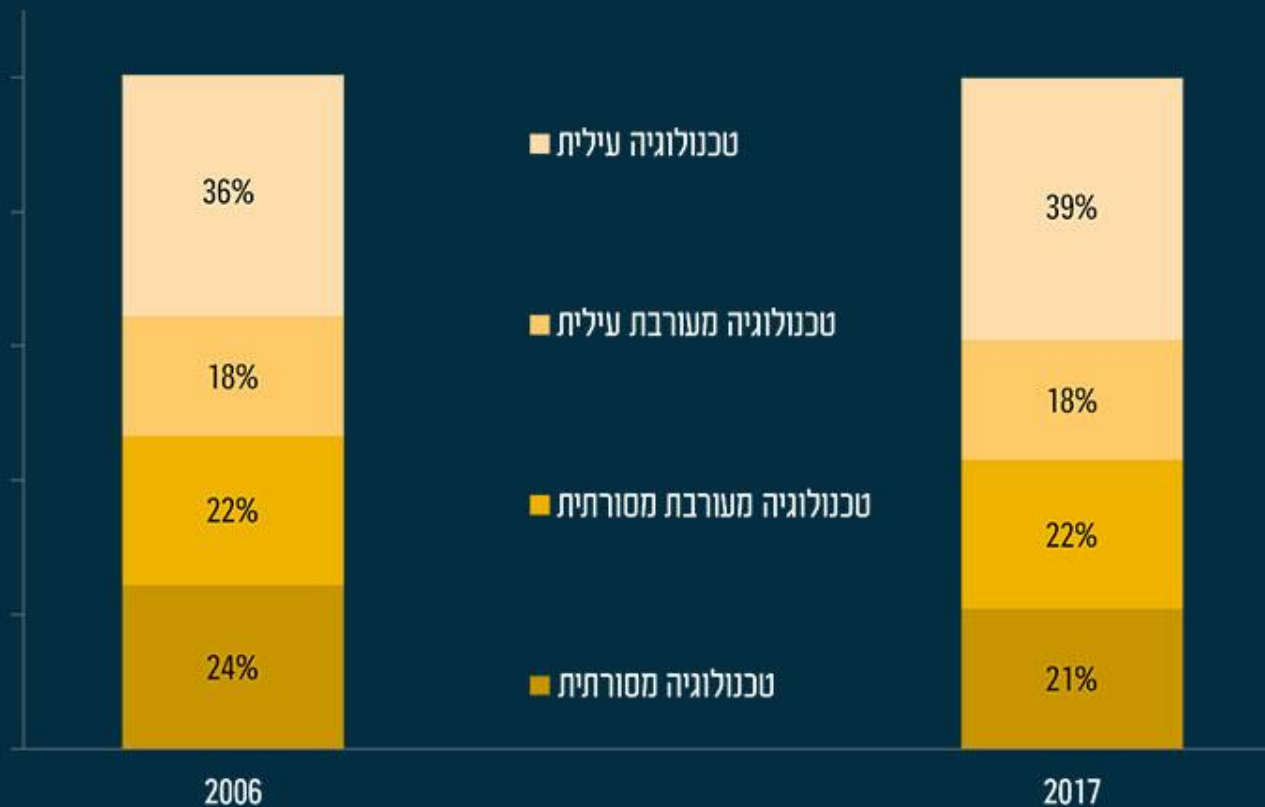
בהסתכלות ארוכת טווח, עולה מדיווחי התעשיינים בסקר ציפיות בתעשייה, תמונת מצב פאסימית, לפיה כי מאז הרבע האחרון של 2011 קיימת מגמת התכווצות ברורה בתפוקת התעשייה. יצוין, כי יתרונו של סקר הציפיות הינו בכך שאינו משקלל את תשובות התעשיינים בהתאם לגודל המפעל ובכך מנטרל את השפעת החברות הגדולות על תמונת המאקרו.

מקור: סקר ציפיות בתעשייה - המחלקה לנחקר כלכלי, התאחדות התעשיינים

התפלגות התוצר התעשייתי² לפי קבוצות עתירות

במהלך השנים באחרונות, אנו עדים לשינוי מבני החל בתעשייה הישראלית²: משקל ענפי ההיי-טק התרחב ב-3 נקודות האחוז, מכ-36% בשנת 2006 לכ-39% ב-2017, בעוד חלקם של הענפים המסורתיים הצטמצם בקצב דומה, מכ-24% לכ-21%. ניתן להסיק, ככל הנראה, כי ההתרחבות באה על חשבון התכווצות התעשייה המסורתית.

הייצוא התעשייתי¹

בשנת 2017 חודשה הצמיחה ביצוא התעשייתי: עליה של כ- 2.9% בהשוואה לשנת 2016, זאת לאחר ירידה מצטברת של כ- 4.4% בשנתיים הקודמות. הקיפאון הכמעט מוחלט בממוצע נתוני היצוא התעשייתי בשנים האחרונות הינו מדאיג ביותר ומצביע על תקופה קשה עבור התעשייה הישראלית והמשק בכלל, זאת בייחוד לאור העובדה כי הסחר העולמי בסחורות רשם עלייה ממוצעת בקצב של כ- 3.2% בתקופה הנסקרת.

התפתחות הייצוא התעשייתי³

שיעורי שינוי ריאליים, ממוצע כל תקופה לעומת קודמתה

³ לפי האומדנים המוקדמים לחשבונות לאומיים 2017 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

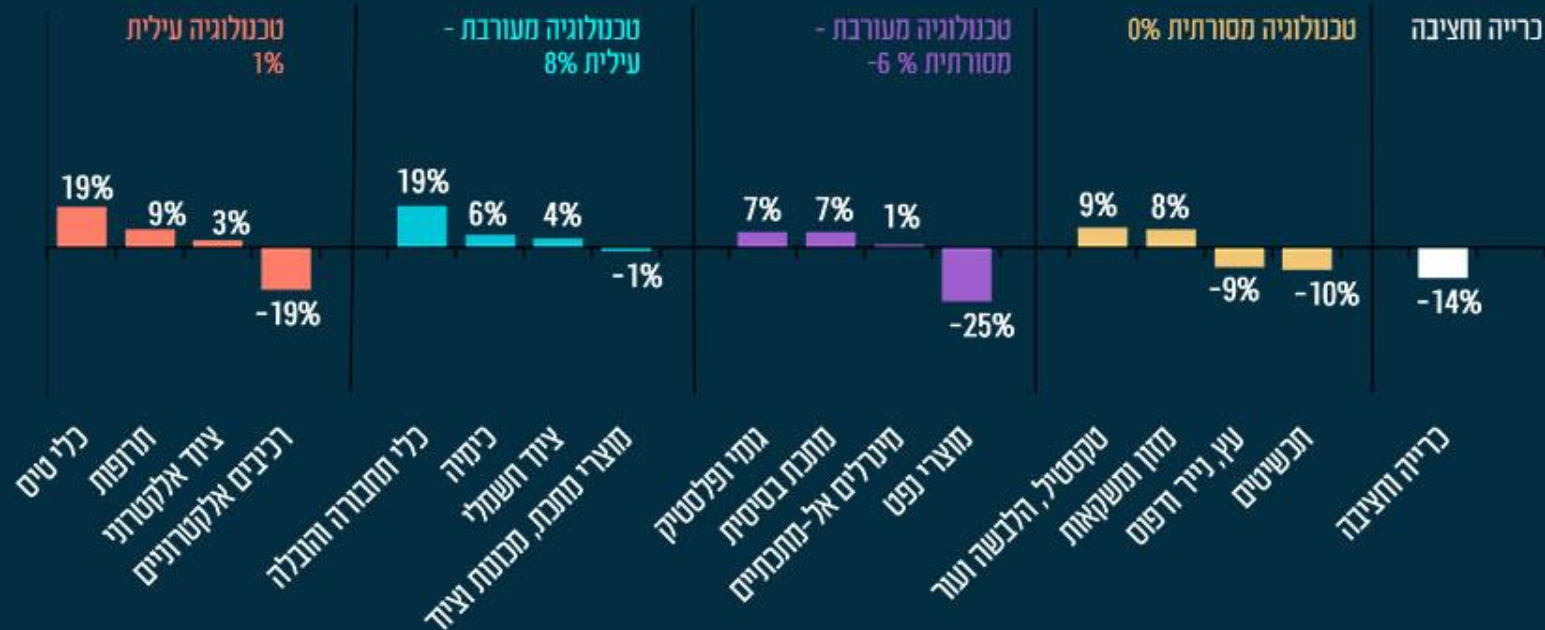

התפתחות הייצוא בענפי התעשייה

שיעורי שינוי שנתיים ריאליים

גם נתוני סחר חוץ של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה⁴, מצביעים על צמיחה ריאלית של כ- 2%, אשר נגזרה בעיקרה מעלייה של כ- 8% ביצוא קבוצת ענפי הטכנולוגיה המעורבת - עילית, לצד גידול של כ- 1% ביצוא קבוצת הטכנולוגיה העילית. מנגד, ירידה של כ- 6% חלה ביצוא קבוצת ענפי הטכנולוגיה המעורבת - מסורתית. קיפאון שרר ביצוא קבוצת הטכנולוגיה המסורתית.

הענפים העיקריים בהם נרשמה צמיחה ביצוא התעשייתי הם: יצוא ענפי התרופות (9%), כלי התחבורה וההובלה (19%) והכימיה (6%). לעומת זאת, ירידה ריאלית נרשמה ביצוא ענפי הרכיבים אלקטרוניים (19% -), מוצרי נפט (25% -) ומוצרי מחכת, מכונות וציוד (1% -). יצוין, כי הירידה בענף הרכיבים האלקטרוניים הינה על רקע סיום תהליך השדרוג של מפעל אינטל בקריית גת, אשר פגע בפעילותה בשנת 2017 ועדיין משפיע על פעילות היצוא שלה. כמו כן, השפעת ההתכווצות בתפוקת ענף התרופות אינה ביטוי בנתוני היצוא בשנת 2017 ולהערכתנו צפויה לתת את אותותיה בשנת 2018.

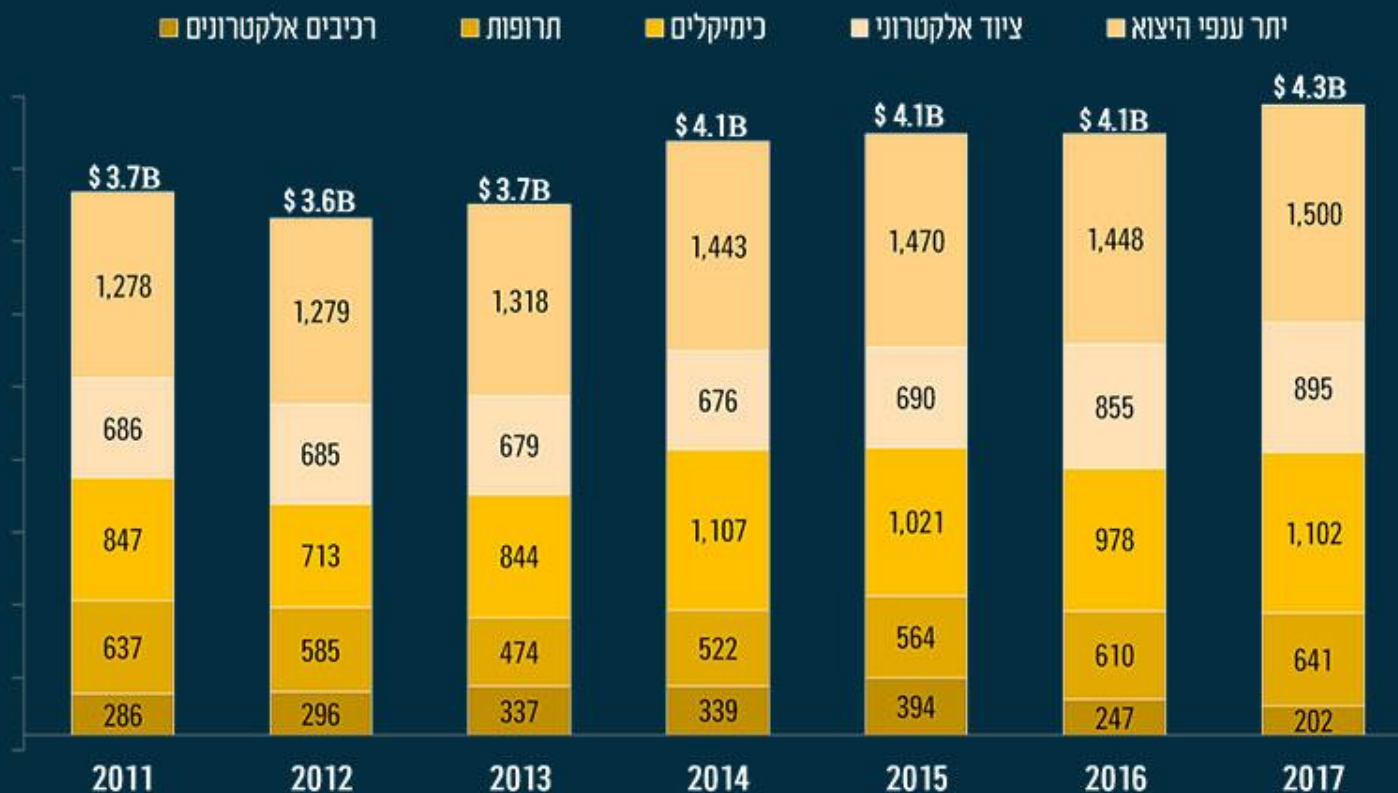

⁴ נתוני חשבונות לאומיים מתבססים על נתוני מאזן התשלומים לאחר ההתאמות לנתוני סחר חוץ: רישום מכירות לפי שיטת התקדמות העבודות, סחר בינלאומי בסחורות הנמכרות בח'ל, מבלי שהסחורות נכנסות/יוצאות מגבולות המדינה, סחורות המגיעות לארץ לעיבוד נספ ויוצאות לאחר העיבוד, כאשר, הבעלות על הסחורות היא של חברה זרה ויצוא לרשות הפלסטינית.

השפעת הענפים הדומיננטיים על הייצוא התעשייתי

ממוצע רבעוני במיליוני דולר, נתונים מנוכיי עונתיות במחירי Q1 / 2011

בתעשייה הישראלית קיימים ענפי יצוא דומיננטיים (ציוד אלקטרוני, כימיקלים, תרופות ורכיבים אלקטרוניים) המשפיעים על פעילות כלל הייצוא התעשייתי. בהסתכלות על פני זמן, עולה כי ענפי יצוא אלו מהווים את התמהיל העיקרי של הייצוא התעשייתי. לכן, שינויים בהיקפי היצוא של ענפים אלו הינם בעלי השפעה רבה על סך הייצוא התעשייתי. בנוסף, ניתן לראות כי מרבית הענפים הדומיננטיים נכללים תחת קבוצת ענפי ההיי-טק (טכנולוגיה עילית), אשר מהווים כמחצית (47%) מסך יצוא סחורות התעשייה הישראלית.

יצוא ההיי-טק התעשייתי סחורות ושירותים⁶

מיליוני דולרים, נתונים מקוריים

יצוא ענפי היי-טק התעשייתיים⁵ מבוססים הן על סחורות (ציוד אלקטרוני, תרופות, כלי טיס) והן על שירותים (תכנות מחשבים ומו"פ). ניתן לראות כי בשנים האחרונות יצוא סקטור השירותים התעשייתיים תופס תאוצה וגדל בעוד יצוא סקטור סחורות ההיי-טק התעשייתיים אינו מתפתח בקצב דומה. מגמה זו, מצביעה על שינוי במבנה יצוא סך ענפי ההיי-טק התעשייתיים, אשר משליכה ובאה לידי ביטוי גם בנתוני היצוא המשקיים.

⁵ ללא יצוא שירותי תקשורת, עיבוד נתונים, אחסון ושירותים נלווים; אתרי שער לאינטרנט
⁶ לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סיווג ענפי השירותים הינו בהתאם לפעילות העיקרית של החברה המייצאת. לעומת זאת, סיווג הסחורות נקבע בהתאם לסוג הסחורה עצמה.

יצוא ענפי ההיי-טק

מיליוני דולרים, נתונים מקוריים

מבחינה ענפית, ניתן לראות כי יצוא שירותי תכנות המחשבים ועיבוד הנתונים מהווה את החלק הארי מסך יצוא שירותי ההיי-טק התעשייתיים, וכי יצוא ענף התרופות מהווה את החלק העיקרי מיצוא סחורות ההיי-טק התעשייתיים.

2016 2017

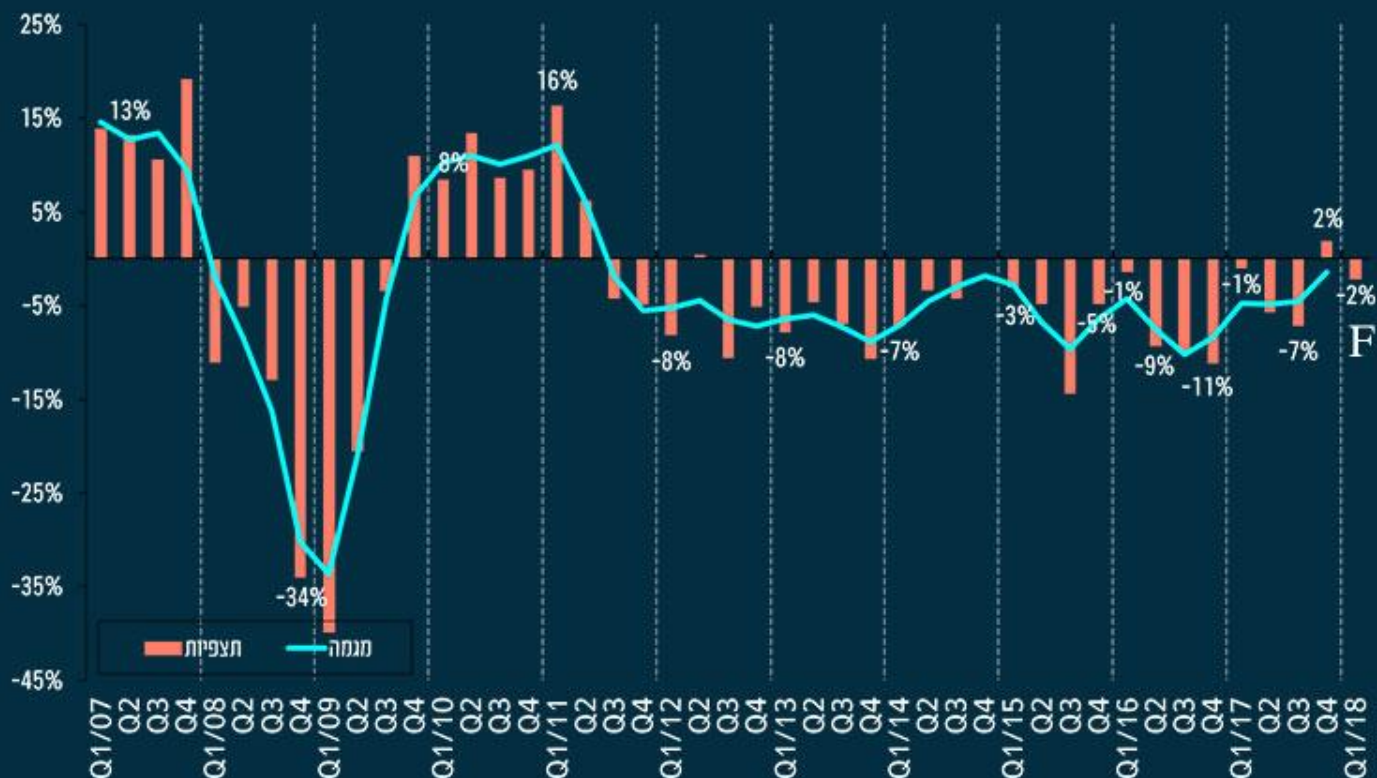

* ללא חברות הזנק ועסקאות חריגות בנכסים בלתי מוחשיים

התפתחות משלוחי הייצוא התעשייתי על פי דיווחי התעשיינים

מאזן נטו

ניתוח נתוני הסחורות לפי אזורים גיאוגרפיים מעיד על עליה במשקל הייצוא לשוקי היעד המסורתיים של ישראל (האיחוד האירופי וארה"ב⁷). יחד עם זאת, נרשמה ירידה במשקל היקפי יצוא הסחורות ליתר העולם (נסיגה דולרית של כ-4%), ובפרט לאסיה (נסיגה דולרית של כ-15%). יצוא הסחורות לשוקים המתעוררים (הודו, הונג קונג וסין) בתקופה הנסקרת נפגע בעיקר על רקע ירידה בהיקפי יצוא סחורות המתכת הבסיסית והמכונות והציוד. אינדיקציה נוספת להרעה בפעילות הייצוא התעשייתי, עולה גם מדיווחי התעשיינים בסקר ציפיות בתעשייה, לפיהם מאז הרבע השלישי של 2011 ישנה מגמת נסיגה במשלוחי הייצוא של חברות התעשייה.

מקור: סקר ציפיות בתעשייה - המחלקה למחקר כלכלי, התאחדות התעשיינים.
⁷ אליהם מופנים כ-58% מסך יצוא הסחורות הישראלי (ללא אוניות, מטוסים ויהלומים).

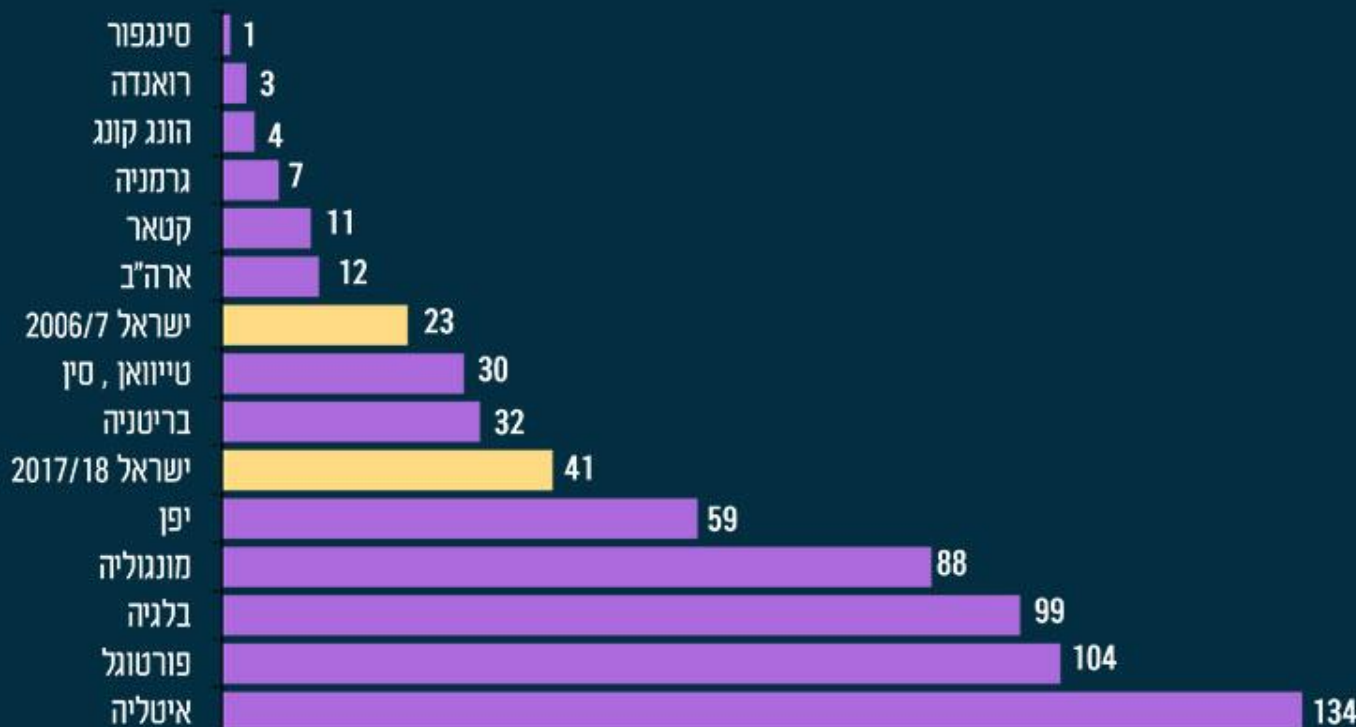
דירוג ישראל במדד נטל הרגולציה הממשלתית

ישראל מדורגת במקום ה-41 בנטל הרגולציה הממשלתית בדו"ח התחרותיות העולמי 2017-2018

בשנת 2017 חל ייסוף חד של כ- 6.3% בשערו של השקל מול הדולר, אשר הגביר את השחיקה המתמשכת ברווחיות היצוא ובכוש התחרות מול המתחרים בעולם. השפעת שער החליפין על הייצוא הינה ניכרת יותר בקרב יצוא הסחורות התעשייתיות, זאת לעומת יצוא השירותים. ממחקר של בנק ישראל עולה כי השפעת התחזקות השקל מתואמת בפיגור של שנתיים עם נסיגה ביצוא. כך, כל 1% ייסוף מביא לירידה של 0.3%-0.6%⁸.

נדגיש כי השחיקה ברווחיות היצוא נגזרה משילוב של גורמים ולא רק מהתחזקות שערו של השקל, בהם - נטל הביורוקרטיה והרגולציה בישראל, עלויות הייצור הגבוהות, ירידה בתמריצי ההשקעה הממשלתיים, מצאי נמוך של כוח אדם טכנולוגי ומקצועי ועוד. לגורמים אלו, הצטרפו בשנים האחרונות פעילויות אקטיביות לעידוד היבוא.

על פי דו"ח התחרותיות העולמי של הפורום הכלכלי העולמי לשנים 2017/8, דורגה ישראל במקום ה-41 מבין 137 מדינות בעולם במדד נטל הרגולציה הממשלתית, כשהיא מפגרת אחרי מדינות דוגמת סינגפור, רואנדה, הונג קונג, גרמניה וארה"ב.

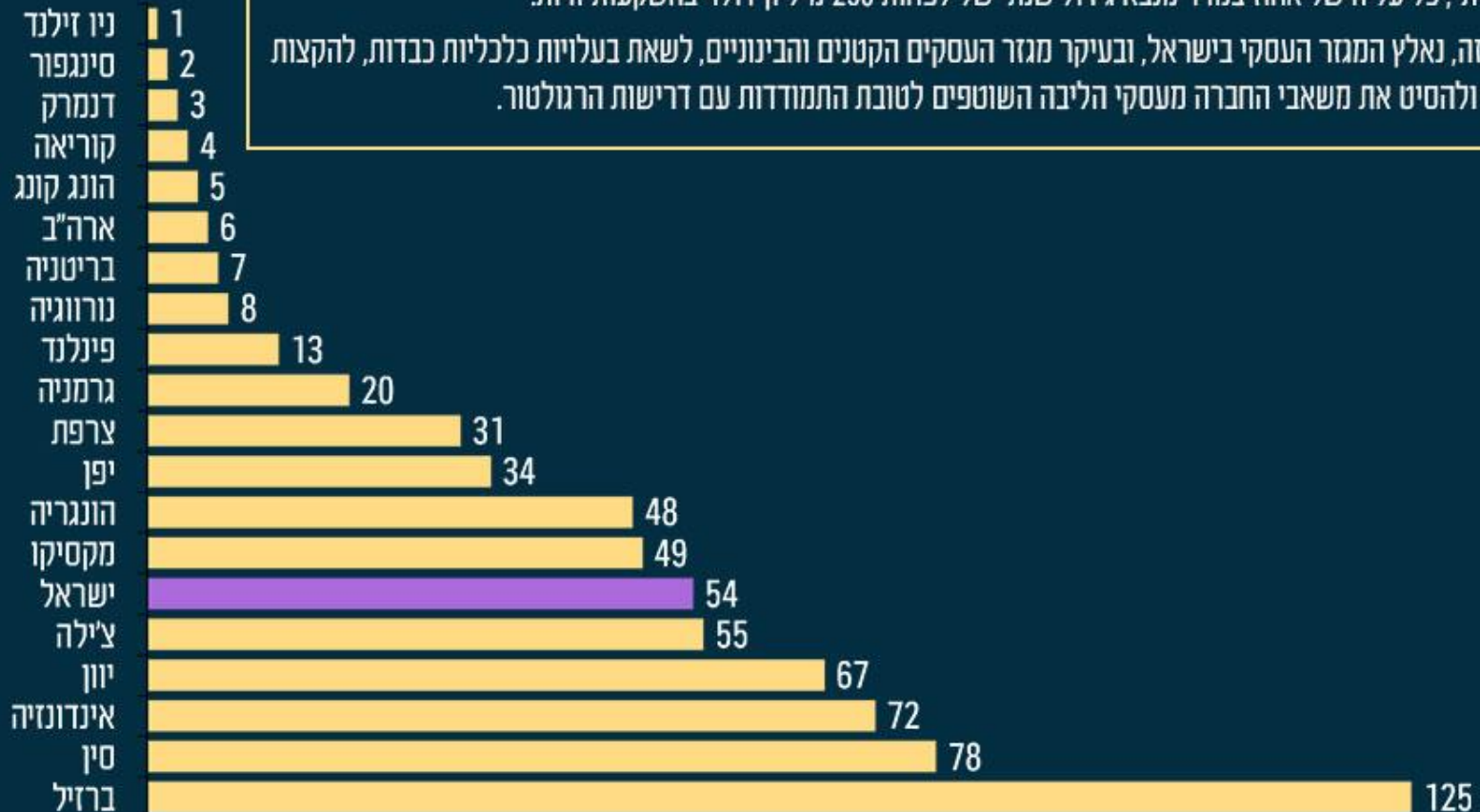
מקור: דו"ח התחרותיות העולמי של הפורום הכלכלי העולמי, 2017-2018.
⁸ דו"ח בנק ישראל לשנת 2016: השפעת שער החליפין על הייצוא.

דירוג ישראל במדד נוחות עשיית העסקים

ישראל מדורגת במקום ה-54 במדד הנוחות בעשיית עסקים של הבנק העולמי, 2018

אישוש נוסף לשחיקה במצבה של ישראל הינו מדד נוחות עשיית העסקים של הבנק העולמי, לפיו ישראל דורגה במקום ה-54 מתוך 190 מדינות. דירוג זה, הינו נמוך בהשוואה בינלאומית ומציב את ישראל לצד מדינות עולם שלישי. יצוין כי לפי מחקר של מכון אהרון למדיניות ציבורית⁹, כל עליה של אחוז במדד מנבא גידול שנתי של לפחות 250 מיליון דולר בהשקעות זרות. בשל נטל עודף זה, נאלץ הממזר העסקי בישראל, ובעיקר מגזר העסקים הקטנים והבינוניים, לשאת בעלויות כלכליות כבדות, להקצות כוח אדם ייעודי ולהסיט את משאבי החברה מעסקי הליבה השוטפים לטובת התמודדות עם דרישות הרגולטור.

מקור: ד"ח הבנק העולמי, 2018

⁹הפחתת הנטל הבירוקרטי לעסקים בישראל - מרץ 2016, מכון אהרון למדיניות כלכלית ע"ש אהרון דוברת ז"ל, המרכז הבינתחומי הרצליה.

דירוג ישראל במדד רגולציית שוק

מדד PMR 2013

על פי מדד ה-Product Market Regulation של ה-OECD הבוחן את המדיניות הממשלתית, לצד חסמי יזמות, סחר והשקעות, נמצא כי בשנת 2013 ישראל דורגה במקום ה-40 מתוך 47 המדינות הנסקרות עם ציון של 2.1 נקודות. יצוין כי בהשוואה לסקר הקודם שבוצע בשנת 2008 חל שיפור קל ביותר של כ-0.08 נקודות בדירוג המדד.

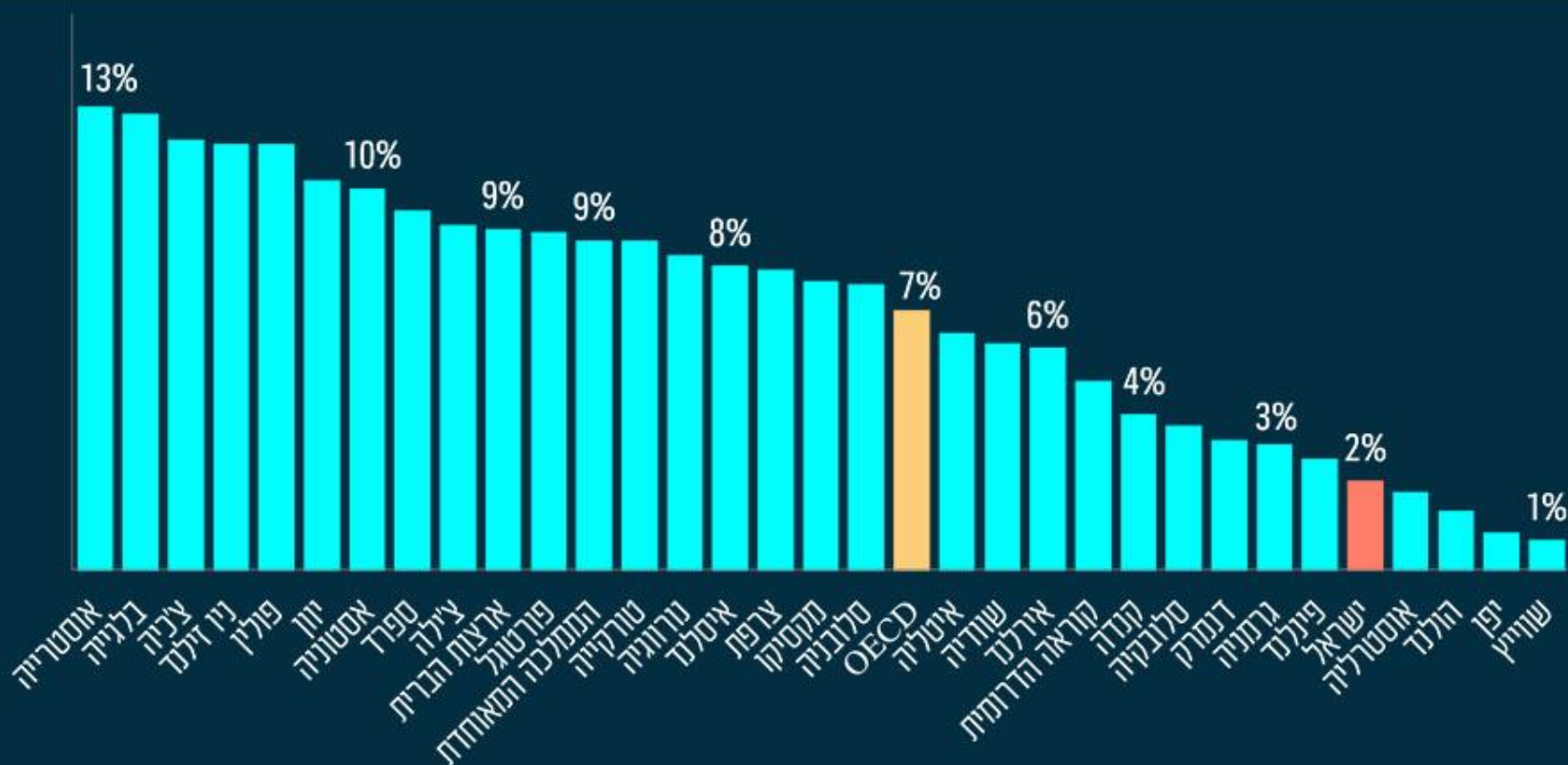

השוואה בינלאומית של המימון המשלתי להוצאה הלאומית למו"פ אזרחי

כאחוז מסך מקורות המימון, 2014

עוד, מתמודדים התעשיינים הישראלים עם שחיקה מתמשכת בתקציבי התמיכה הממשלתית. מאז שנת 2001 נשחק משקלם של מענקי עידוד ההשקעה בהון פיסי ובמו"פ כאחוז מתוצר התעשייתי. כך, משקל המענקים הממשלתיים למו"פ ירד מכ- 2.2% בשנת 2001 לכ- 1% ב-2017, בעוד משקל המענקים הממשלתיים במסגרת חוק עידוד השקעות הון ירד מכ- 0.4% לכ- 0.2%, בהתאמה.

שחיקה זו, פוגעת ביכולתם של התעשיינים להציג חדשנות, לפתח יתרונות יחסיים ולבסס מנועי צמיחה עסקיים חדשים. גם מהשוואה בינלאומית ניתן להבחין בנחיתות התקציבים הממשלתיים, בשנת 2014 חלקו של המימון הממשלתי למו"פ בישראל היה בין הנמוכים ביותר מבין המדינות המפותחות ועמד על כ- 2% בלבד, זאת לעומת כ- 7% בממוצע מדינות ה-OECD.

הירידה בהקמת מפעלים בישראל

בנוסף, עלויות הייצור לתעשייה גבוהות בהשוואה בינלאומית: תעריפי המים בישראל גבוהים בכ- 73% לעומת הממוצע בארה"ב ובכ- 30% לעומת הממוצע באיחוד האירופי, זאת לצד תעריפי ארנונה גבוהים במרבית הערים בישראל לעומת ערים נבחרות בקנדה, ארה"ב ואירופה¹⁰. לאור חסמים אלו, הולך וגדל שיעור המפעלים להם פעילות יצרנית בחו"ל, כאשר משקלם זינק במהלך העשור החולף, מכ- 16% בשנת 2005 ל- 28% בשנת 2016. חלקם פתחו קווי ייצור בחו"ל במטרה להרחיב את פעילותם, וחלקם עשו זאת תוך סגירת קווי הייצור בארץ. כך או כך, התוצאה היא שאותם מפעלים רב-לאומיים, בוחנים כיום כל הזמנה חדשה לפי כדאיות הייצור, ובחלק הולך וגדל של המקרים ההחלטה לייצר בארץ הופכת לפחות כדאית מהחלופה של ייצור בחו"ל. כך, עוברת צמיחת התעשייה הישראלית אל מדינות אחרות, אשר נהנות מקליטת עובדים ומתקבולי מיסים בהתאם. במקביל, הפגיעה בכדאיות הייצור בארץ הובילה גם לירידה הדרגתית במספר המפעלים החדשים שקמים מדי שנה מ- 56 מפעלים בשנת 2005 לכ- 8 מפעלים חדשים שקמו ב- 2016.

מקור: סקר ציפיות בתעשייה של המחלקה למחקר כלכלי בהתאחדות התעשייתיים ועיבודי המחלקה לנתוני למ"ס.
¹⁰ לפי נתוני חברת GIZA Singer Even, 2016, ללא תעריפי ביו.

בשנת 2017 נמשכה קליטת העובדים בתעשייה:

עלייה של כ- 0.4% בהשוואה לשנה הקודמת, ולאחר יציבות מצטברת במצבת העובדים בשנים 2015-2016.

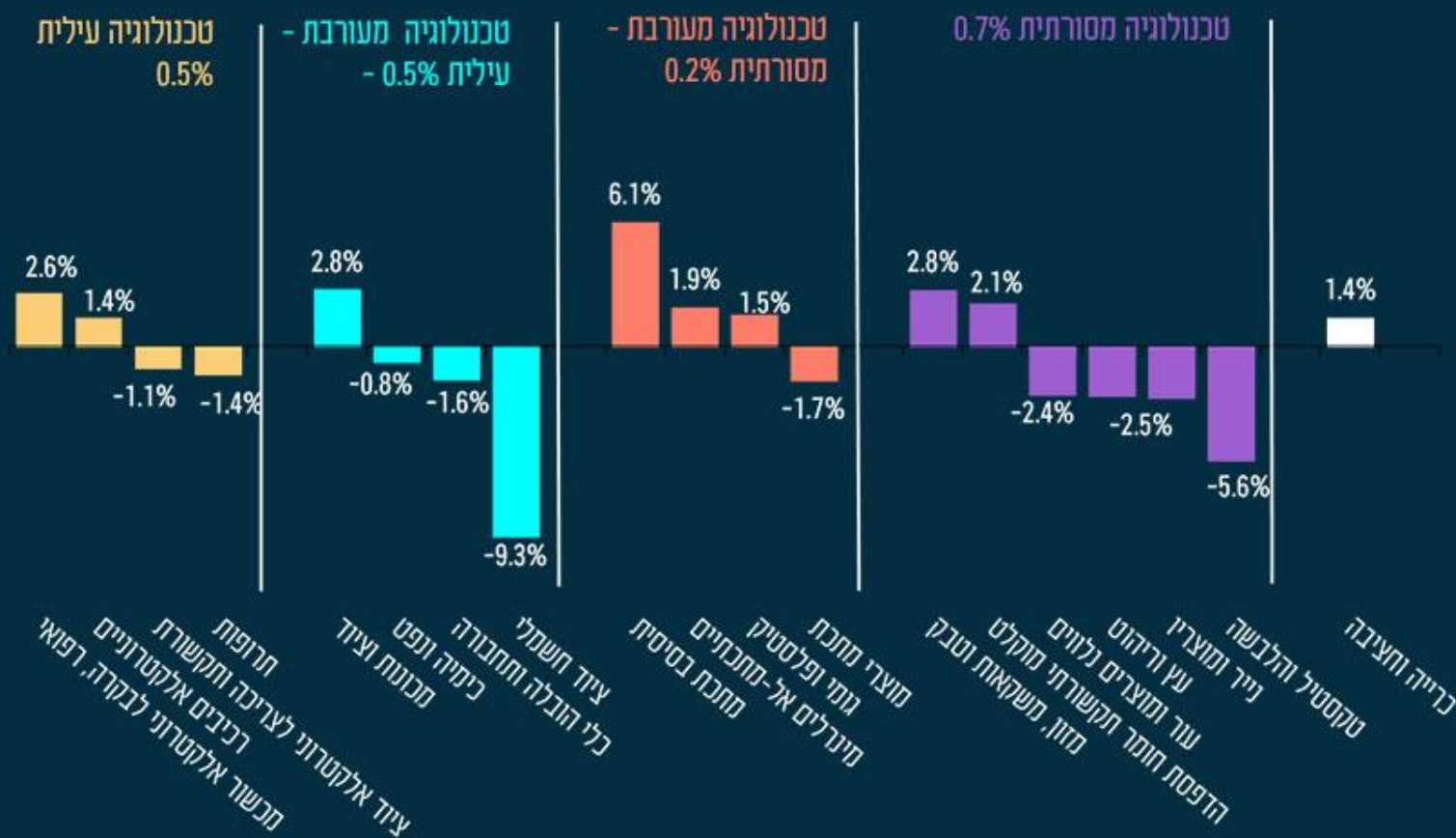
התפתחות מצבת העובדים בתעשייה
שיעורי שינוי שנתיים

התפתחות מצבת העובדים בענפי התעשייה

שיעורי שינוי ריאליים, ממוצע 2017 לעומת ממוצע 2016

קליטת המועסקים בתעשייה ב-2017, משקפת גידול של כ-0.7% במצבת עובדי קבוצת ענפי הטכנולוגיה המסורתית, לצד עלייה של כ-0.5% בקבוצת ענפי הטכנולוגיה העילית ושל כ-0.2% במעורבת - מסורתית. הגידול במצבת העובדים בקבוצות ענפים אלו, מותן בשל צמצום כוח האדם בקבוצת ענפי הטכנולוגיה המעורבת - עילית (-0.5%). בראייה ענפית עולה כי בתקופה הנסקרת נרשם גידול של כ-2.8% במצבת עובדי ענף המזון, המשקאות והטבק, לצד קליטת עובדים בקצב של כ-2.6% בענף המכשור האלקטרוני לבקרה ורפואי ושל כ-2.8% בענף המכונות והציוד. יצוין, כי הקליטה המאסיבית בענף המזון, המשקאות והטבק נגזרה כולה מענף מוצרי המזון. גידול זה, ככל הנראה, נובע בין היתר מעליה בביקושים.

התפלגות המועסקים בתעשייה* לפי קבוצות עתירות

בניגוד לקליטת העובדים בקבוצת ענפי הטכנולוגיה המסורתית בשנת 2017, בתהליך רב-שנתי ניתן לראות כי קיימת מגמה הפוכה: בעשור החולף חלה ירידה בחלקם של הענפים המסורתיים, מ- 35% ל- 32%, זאת על חשבון גידול במצבת העובדים של התעשייה המעורבת - עילית מ- 15% ל- 17%. במקביל, משקל ענפי הטכנולוגיה העילית בתעסוקה נותר ללא שינוי, זאת למרות התרחבות משקלו בתוצר.

השוואה בינלאומית של המועסקים בתעשייה²

ינואר - ספטמבר 2017 לעומת ממוצע 2016

נדגיש, כי בהשוואה בינלאומית¹¹ קצב קליטת העובדים בתעשייה הישראלית (ללא ענף הכרייה והחציבה) נמוך מממוצע מדינות ה-OECD הנסקרות, זאת בדומה לקצב צמיחת התוצר התעשייתי.

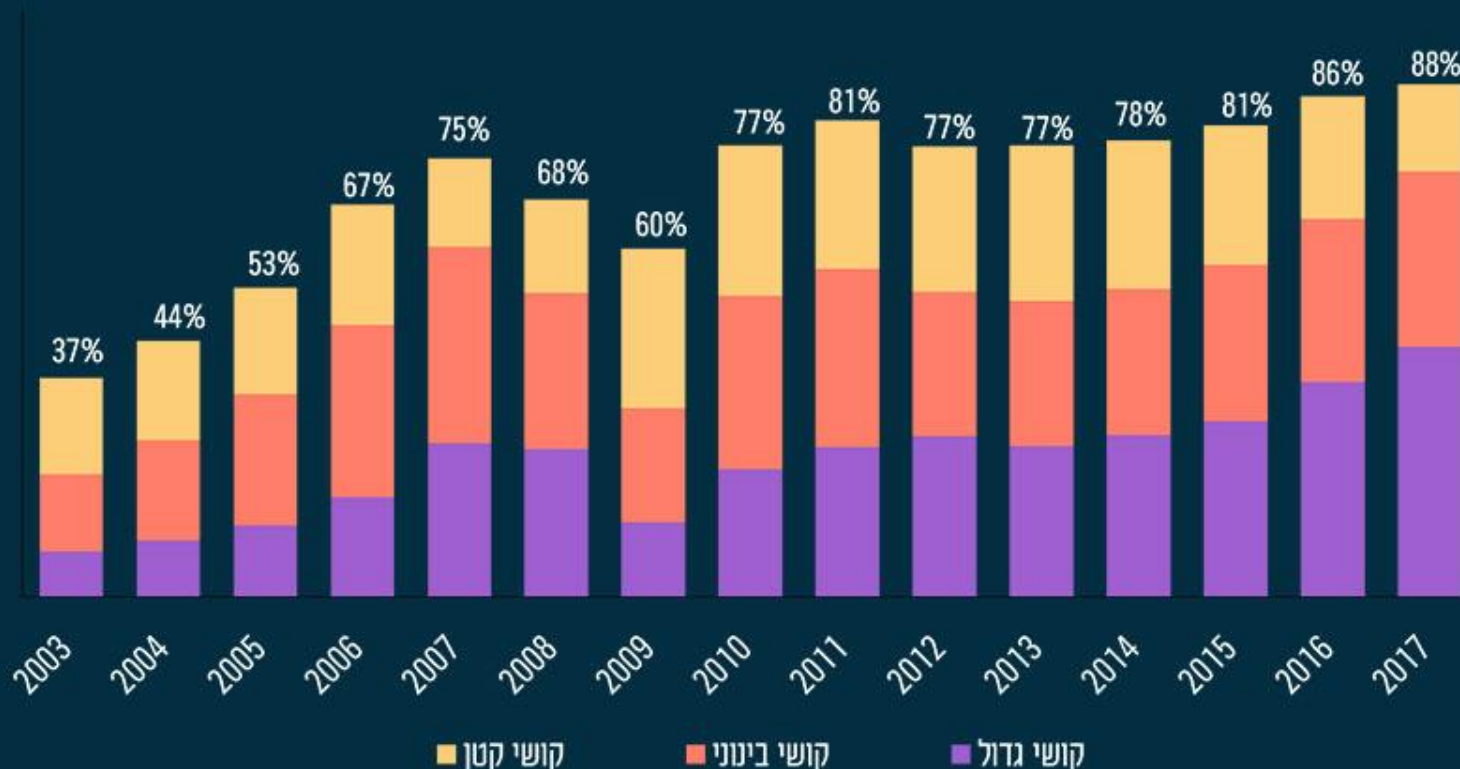
¹¹ ייחכנו הבדלים בהגדרות בין המדינות. מקור: נתוני ה-OECD ונתוני למ"ס.

¹¹ ממוצע ינואר - ספטמבר 2017 לעומת ממוצע 2016, מנחה עונתיות.

קושי בגיוס עובדים מקצועיים בתעשייה

שיעור המדווחים על קושי

על אף הגידול בקצב קליטת העובדים בכלל התעשייה, הרי שגם בשנת 2017 התמודדו התעשיינים עם קושי ניכר בגיוס עובדים מקצועיים: שיעור החברות המדווחות על קושי בגיוס עובדים מקצועיים עמד בממוצע בשנת 2017 על כ- 88%. ממוצע זה, מצביע על החרפה בקושי ביחס לשנת 2016 (ממוצע של כ- 86%).
עיקר הקושי המדווח הינו בהשגת עובדים מקצועיים בתחום המתכת, לרבות רתכים, מסגרים ומעבדי שבבים, זאת לצד מחסור במהנדסים בענפי היי-טק, בחשמלאים ומפעילי ציוד חשמלי ועובדים מקצועיים בתחום הכרייה והחציבה.

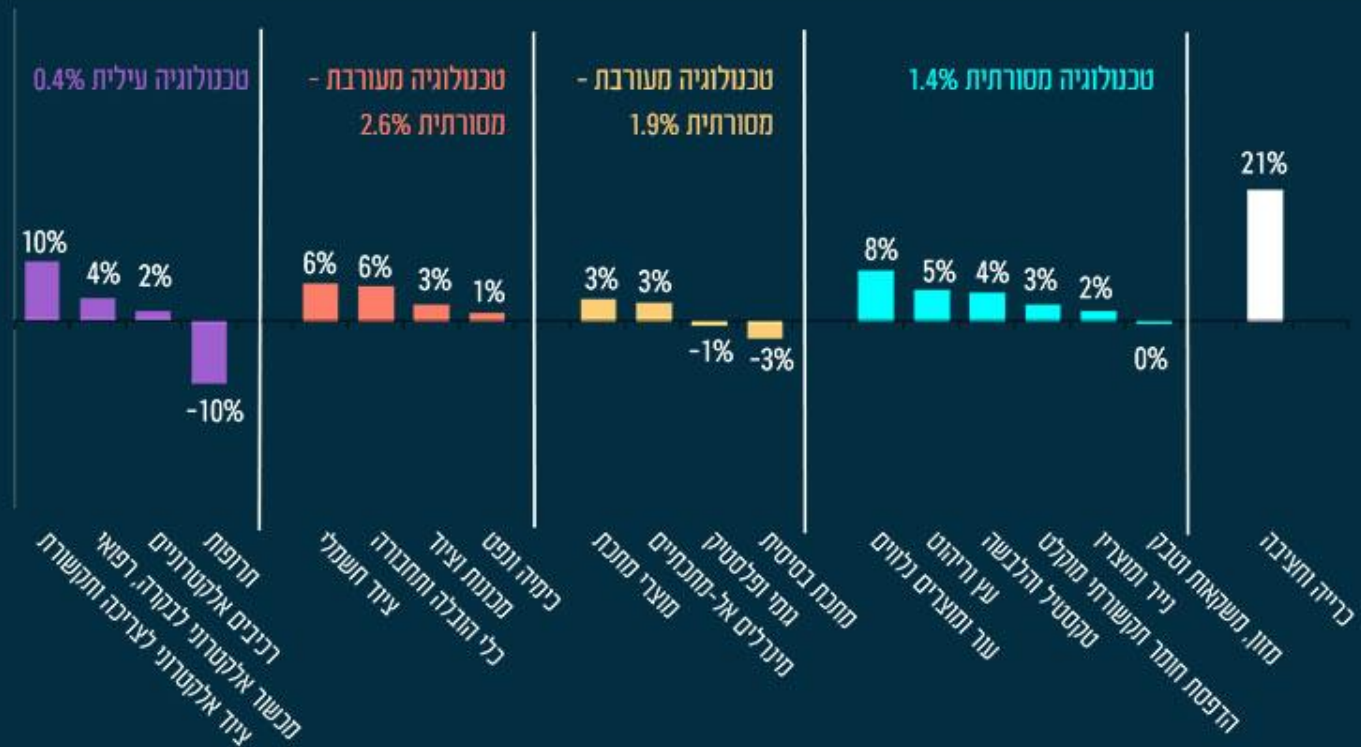

פריון תעשייתי¹

שיעורי שינוי ריאליים, ממוצע 2017 לעומת ממוצע 2016

בשנת 2017 נרשמה האצה בקצב של כ- 3.2% בפריון העבודה בתעשייה (תוצר לשעת עבודה), לאחר גידול של כ- 1.3% בשנת 2016. מקורה של עלייה זו, הינה כאמור על רקע האצה בקצב צמיחת התוצר (3.6%) אל מול עלייה בקצב נמוך יותר של כ- 0.3% בשעות העבודה למעשה. העלייה בפריון העבודה, משקפת את תהליכי ההתייעלות שעוברת התעשייה, שכן בעבור כל שעת עבודה הפיקו התעשיינים תוצר גבוה יותר מבעבר. גידול זה, מהווה המשך ישיר למגמת ההתייעלות הרב-שנתית שעוברת התעשייה: בעשור החולף עלה פריון העבודה בשיעור ריאלי מצטבר של כ- 33%, המשקף עלייה שנתי ממוצע של כ- 3% בתוצר לשעת עבודה. בדומה להאצה בקצב צמיחת התוצר התעשייתי, הרי שגם האצה בפריון העבודה (תוצר לשעת עבודה) בשנת 2017 נגזרה מעלייה בפריון כל קבוצת העתירות: טכנולוגיה מעורבת - עילית (2.6%), טכנולוגיה מעורבת - מסורתית (1.9%), טכנולוגיה מסורתית (1.4%) והטכנולוגיה העילית (0.4%). העלייה בפריון כל קבוצות ענפי התעשייה משקפת התייעלות במרבית הענפים, בניהם: הכרייה והחציבה (21%), הציוד אלקטרוני לצריכה ותקשורת (10%), העור ומוצריו הנלווים (8%) והציוד החשמלי (6%). עליות אלו, קוזזו בחלקן בשל נסיגה של כ- 10% בפריון ענף התרופות, זאת בהמשך לנסיגה בקצב של כ- 10% בשנה הקודמת. בנוסף, חלה ירידה של כ- 3% בפריון ענף המתכת הבסיסית ושל כ- 1% בענף הגומי והפלסטיק.

תוצר למועסק בהשוואה בינלאומית

2016, אלפי דולרים מותאמי כוח קנייה במחירי 2010

למרות הגידול בפריון התעשייתי בשנים האחרונות, עדיין בהשוואה בינלאומית התעשייה הישראלית מציגה ביצועים נחותים לפיהם בשנת 2016 התוצר לעובד היה נמוך בכ- 46% משל עמיתו האמריקאי ובכ- 34% ממדינות הבנצ'מארק¹².

מקור: עיבודי המחלקה למחקר כלכלי לנתוני לנ"ט, OECD, Eurostat, BEA - U.S Bureau of Economic Analysis.

¹² מדינות בנצ'מארק = מדינות הדומות לישראל במאפיינים: גודל אוכלוסייה, עתירות ביצוא, משקל התעשייה בתוצר ומשקל גבוה יחסית של ענפי טכנולוגיית המידע והתקשורת. המדינות שנכללות בקבוצה הן: פינלנד, הונגריה, אירלנד ושבדיה.

הפריון בענפי התעשייה בהשוואה בינלאומית

יחס ישראל ל-OECD, שווי כוח קנייה ומחירים שוטפים, 2013

מקורה של נחיתות זו בפריון התעשייתי, הינה על רקע שני גורמים עיקריים. ראשית, התעשייה הישראלית סובלת ממחסור כרוני בכוח אדם מיומן כתוצאה מהיעדר הכשרה מקצועית וטכנולוגית ראויה. כך, מהשוואה בינלאומית עולה כי שיעור הלומדים בחינוך הטכנולוגי מתוך הלומדים בחטיבה עליונה בשנת 2015 הינו נמוך בהשוואה למוצע מדינות ה-OECD (41% לעומת 46%, בהתאמה). שנית, אנו עדים לרמה נמוכה של השקעות במכונות וציוד בתעשייה. בשנים 2008-2016 שיעור ההשקעות במכונות וציוד בישראל כאחוז מהתוצר עמד על כ-5.6%, לעומת 6.4% בארה"ב ובמוצע ה-OECD. צירוף של שני גורמים אלו מסביר חלק ניכר מפער הפריון בין ישראל למדינות נוספות בעולם.

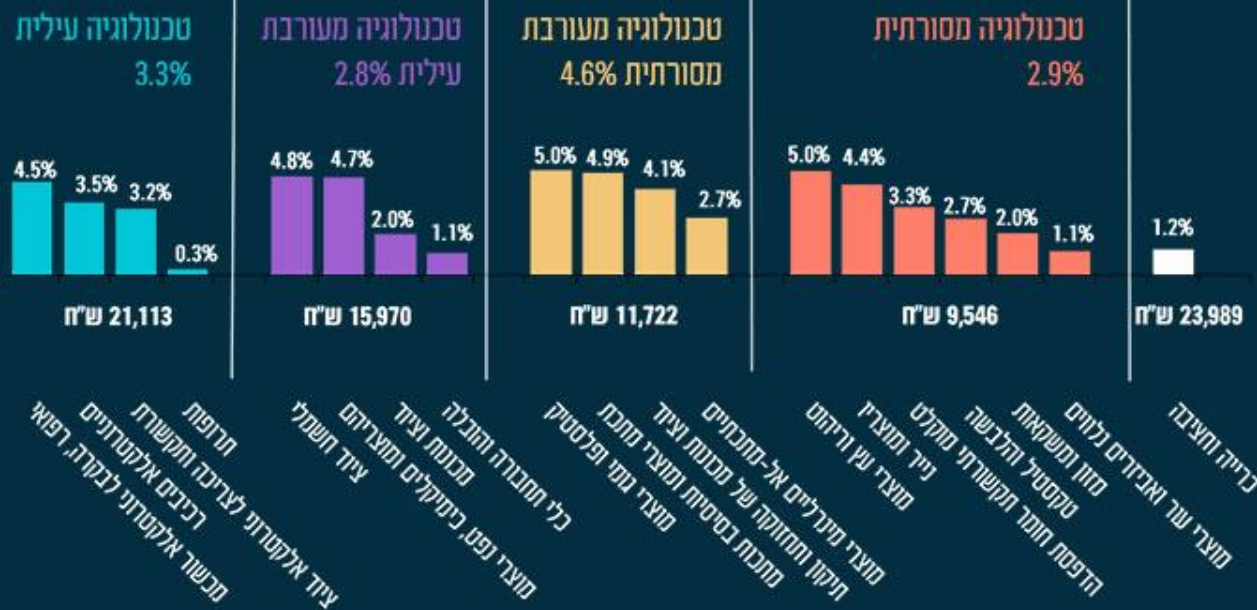
מהסתכלות ענפית בהשוואה למדינות ה-OECD, ניתן לראות כי פריון ענפי התעשייה הישראלית נמוך בקרב מרבית הענפים ממוצע ה-OECD, זאת למעט פריון ענף התרופות, אשר גבוה פי 1.1 ממוצע ה-OECD. יחד עם זאת, ניתן לראות כי קיימת שונות ענפית גבוהה בפריון וכי יעילות ענפי הטכנולוגיה העילית גבוהה יותר בהשוואה למסורתית זאת בדומה ל-OECD. יצוין כי השונות המאפיינת את הפריון בענפי התעשייה הישראלית גבוהה בכ-29% משונות הפריון בממוצע המדינות הנסקרות.

השכר בתעשייה¹³

שיעורי שינוי נומינליים, ממוצע 2017 לעומת ממוצע 2016

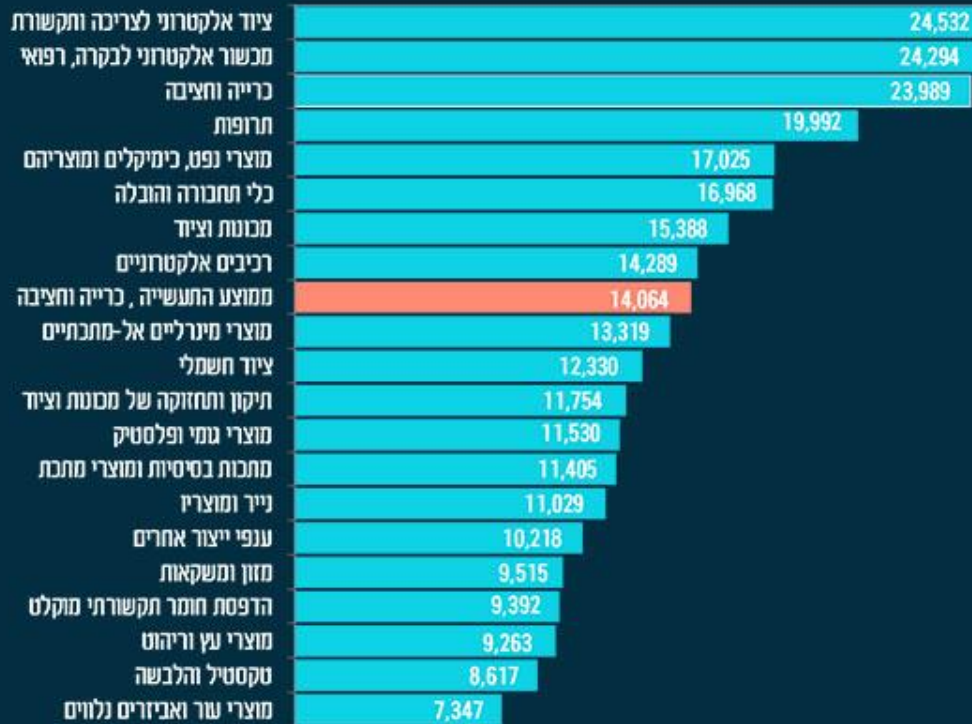
בשנת 2017 נרשמה האצה נומינלית (שקלית) של כ- 3.3% בקצב עליית השכר בתעשייה¹³, זאת בהמשך לגידול של כ- 2.1% בשנת 2016. יצוין, כי הגידול הנומינלי התרחש על רקע עליה בשכר לשעת עבודה, בעוד שעות העבודה למעסק נותרו ללא שינוי. להערכתנו, הגידול בשכר לשעת עבודה הושפע משילוב של מספר גורמים, לרבות עליה בפריון העבודה וזליגת ההעלאה של כ- 6.1% בשכר המינימום החודשי במשק (מ- 4,738 ש"ח בממוצע 2016 ל- 5,025 ש"ח בממוצע שנת 2017). עליית השכר בתעשייה בתקופה הנסקרת משקפת גידול בשכר כל קבוצות ענפי התעשייה: מעורבת - מסורתית (4.6%), עילית (3.3%), מסורתית (2.9%), מעורבת - עילית (2.8%) וכן עלייה של כ- 1.2% בשכר הממוצע בענף הכרייה והחציבה. מבין ענפי התעשייה שרשמו עליה נומינלית בשכרם בלטו ענפי מוצרי הגומי והפלסטיק (5.0%), מוצרי העץ והריהוט (5.0%), מתכות בסיסיות ומוצרי מתכת (4.9%) וציוד חשמלי (4.8%).

¹³ השכר הממוצע הינו נתון מקורי, הכולל שכר יסוד, תוספות יוקר, תוספות ותק, הפרשים בעבור תקופות קודמות, מקדמות, תשלומים בעבור שעות נוספות, פרמיות, תגמולים, מענקים ותוספות למיניהם (שוטפים או חד-פעמיים), כגון כונויות, תורניות, משכורת חודש 13, קצובת נסיעה, קצובת הבראה, גמול השכלה, גמול השתלמות ותשלומים בעבור אחזקת רכב. השכר ברוטו אינו כולל הוצאות עבודה נוספות וסכומים שהמנהל משלם לקרנת (כגון קרנות פנסיה או ביטוח בעבור השכירים).

שכר חודשי ממוצע למשרת שכיר בתעשייה

ממוצע 2017

השכר הממוצע למשרת שכיר בתעשייה בשנת 2017 עמד על 14,064 ש"ח לחודש, והינו גבוה בכ- 36% מהשכר הממוצע במגזר העסקי ובכ- 45% ממוצע השכר החודשי בקרב המגזר הציבורי. לפיכך, השכר בתעשייה גבוה בכ- 39% מהשכר הממוצע במשק (10,119 ש"ח לחודש) וכמעט פי 3 משכר המינימום בתקופה הנסקרת (5,025 ש"ח בממוצע).

אולם, שכר ממוצע זה, משקף שונות רבה בין ענפי התעשייה השונים: בעוד השכר החודשי הממוצע בענפי הטכנולוגיה העילית¹⁴ נאמד בכ- 21,113 ש"ח לחודש בשנת 2017, הרי שבענפי הטכנולוגיה המסורתית נאמד השכר החודשי הממוצע בכ- 9,546 ש"ח, נמוך בכ- 55% מהשכר בענפי הטכנולוגיה העילית, אך עדיין כמעט כפול משכר המינימום.

בשנת 2017, הוביל הציוד האלקטרוני לצריכה ותקשורת את טבלת השכר בתעשייה, עם שכר חודשי ממוצע של כ- 24,532 ש"ח בממוצע לחודש, וכמעט פי 2.5 מהשכר הממוצע במשק. אחריו, מובילים ענף המכשור האלקטרוני לבקרה ורפואי, עם שכר של 24,294 ש"ח בממוצע לחודש, וענף הכרייה והחציבה עם שכר של 23,989 ש"ח בממוצע לחודש.

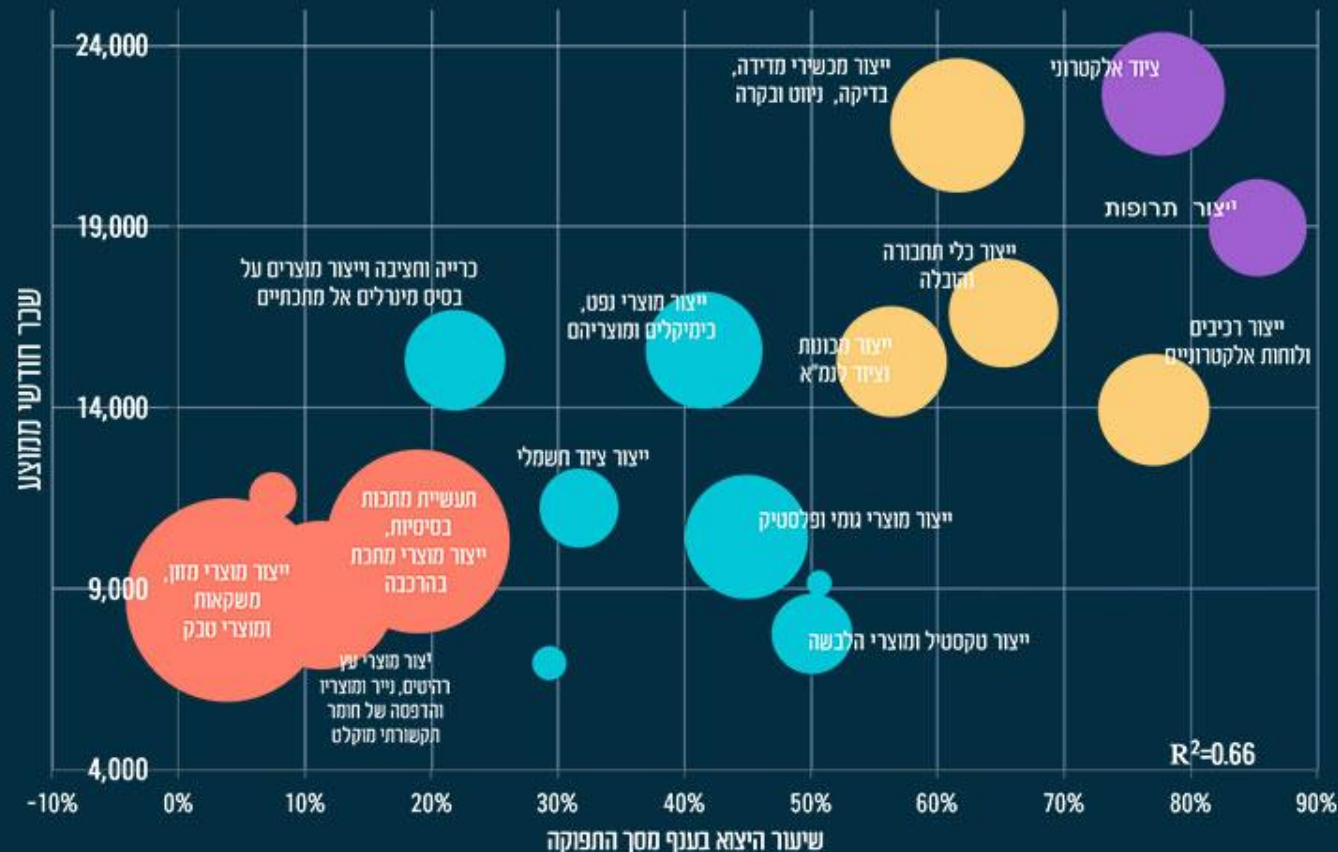
מנגד, ענף מוצרי העור נשאר בתחתית טבלת השכר עם שכר חודשי ממוצע של 7,347 ש"ח. נדגיש, כי רמת שכר זו עדיין גבוהה בכ- 46% משכר המינימום בממוצע שנת 2017.

¹⁴ אומדני המחלקה למחקר כלכלי לקבוצות ענפים לפי עצימות טכנולוגית, על בסיס נתוני הענפים שפורסמו.

הקשר בין הייצוא לרמות השכר בענף 2014

על רקע העלייה במדד המחירים לצרכן בתקופה הנסקרת (0.2%) היה הגידול הריאלי בשכר נמוך מהגידול הנומינלי. כך, במונחים ריאליים (בניכוי השינוי במדד המחירים לצרכן) עלה השכר בתעשייה בשיעור של כ- 3.0%. ניתן לראות כי קיים מתאם חיובי של 0.66 בין שיעור הייצוא מסך התפוקה לרמות השכר בענפי התעשייה השונים. דהיינו, ככל ששיעור הייצוא עולה כך גם רמת השכר הממוצעת למשרת שכיר בענף עולה והיקף המועסקים קטן (גודל העיגול מייצג את היקף המועסקים בענף). בהתאם לטענה הרווחת, הענפים המייצאים מושפעים מתחרות הגלובלית וחדשנות טכנולוגית, ולכן פוטנציאל הצמיחה שלהם הינו רב.

השקעות במכונות ובציוד¹

בשנת 2017 נמשכה העלייה בקצב השקעות התעשייה במכונות ובציוד מיבוא, תוך האטה: גידול של כ- 15% נרשם בתקופה הנסקרת, זאת בהמשך לעלייה חדה של כ- 73% בשנת 2016. כך, נאמדת ההשקעה הרבעונית הממוצעת על היקף של כ- 5.2 מיליארד ש"ח.

התפתחות ההשקעות במכונות וציוד מיבוא בתעשייה ללא יהלומים

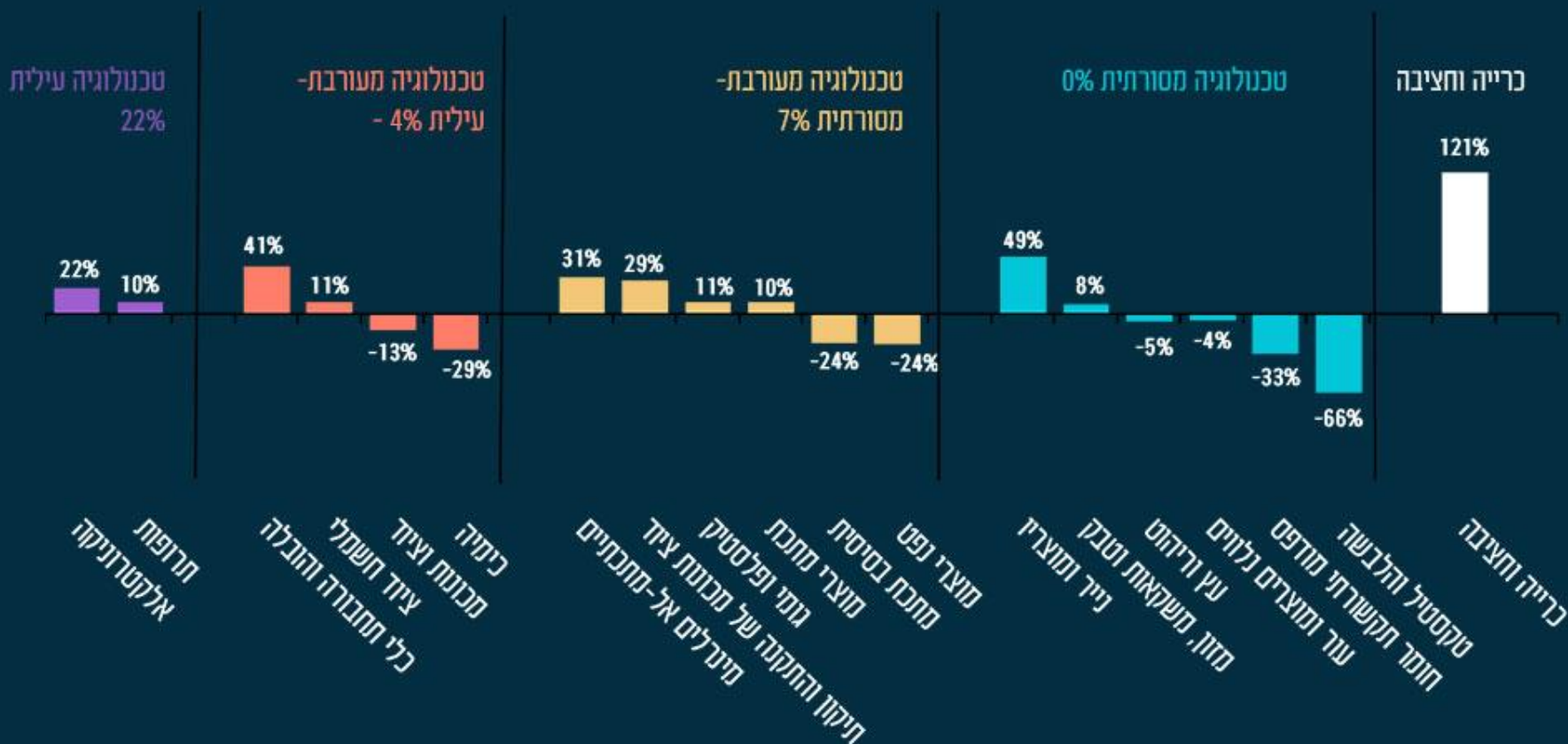
שיעורי שינוי ריאליים

התפתחות ההשקעות במכונות וציוד בתעשייה בענפי התעשייה

שיעורי שינוי ריאליים, ממוצע 2017 לעומת 2016

הגידול בתקופה הנסקרת נגזר ברובו מעלייה של כ- 22% בהשקעות קבוצת ענפי הטכנולוגיה העילית והן מעלייה של כ- 7% בהשקעות קבוצת ענפי הטכנולוגיה המעורבת- מסורתית. הגידול המתמשך בשנים 2016-2017 בהשקעות קבוצת ענפי הטכנולוגיה העילית הינו בין היתר על רקע ההשקעה המאסיבית בענף הרכיבים האלקטרוניים שביצעה חברת אינטל בשדרוג המכונות והציוד במפעלה בקריית גת. נדגיש כי בניכוי ההשקעות בקבוצת ענפי הטכנולוגיה העילית נרשמה עלייה מתונה ביותר של כ- 6% בהשקעות יתר ענפי התעשייה.

אתגרים והזדמנויות לקראת 2018

שנת 2018 טומנת בחובה הזדמנויות ואתגרים רבים עבור המשק בכלל והתעשייה הישראלית בפרט. בהיבט הגלובלי, בשנה הקרובה ארה"ב צפויה להמשיך ולנקוט במדיניות כלכלית תומכת העדפת תוצרת מקומית, לצד סביבת ריבית גבוהה בהשוואה לשנת 2017. כמו כן, לאור ההכרזה על רפורמת המס החדשה, במסגרתה יופחת מס החברות באופן חד משיעור של 35% ל- 21% במטרה לעודד חברות בינלאומיות להעביר את פעילותן לשטח ארה"ב ולהאיץ את קצב הצמיחה. בנוסף, צמצום תוכנית ההרחבה הכמותית בגוש האירו, לצד היפרדותה של בריטניה מהאיחוד האירופי צפויים להשפיע על הכלכלה העולמית. שינויים אלו, תורמים לתחושת אי-הוודאות לגבי השווקים הפיננסיים, המדיניות המוניטארית של בנק ישראל והסכמי הסחר השונים.

בהיבט הלוקאלי, לפי תחזית בנק ישראל¹⁵ בשנת 2018 צפויה צמיחת התוצר לעמוד על כ- 3.4% זאת על רקע עליה בכל רכיבי התוצר ובניהם הצריכה הפרטית, היצוא וההשקעה הגולמית. כמו כן, במסגרת ההחלטות התקציביות לשנים 2018 - 2017 יופחת מס החברות בשנת 2018 ל- 23% (במקום 24% ב- 2017) וישפר במעט את הסביבה העסקית.

אתגרים והזדמנויות גלובליים

סחר עולמי בסחורות - בשנת 2018 מסתמנת האטה בקצב התרחבות הסחר העולמי בסחורות, צמיחה של 4.3% בהמשך לזינוק של 4.6% בשנת 2017. נציין, כי האטה הצפויה בשנה הקרובה נובעת מהאטה קלה בפעילות הכלכלה הסינית¹⁶.

שווקי היצוא המסורתיים - היצואן הישראלי ייאלץ להתמודד בשנה הקרובה עם שחיקה בקצב צמיחת התוצר החזוי של גוש האירו (2.2% לאחר 2.4% בשנת 2017), המהווה שוק יעד לכ- 34% מיצוא הסחורות הישראלי. בנוסף, צפויה צמיחה של 2.7% לאחר כ- 2.3% בשנת 2017, בארה"ב אליה מופנה כרבע מיצוא הסחורות¹⁷.

שווקי היצוא המתעוררים - שווקים אלו מהווים הזדמנות עבור היצואן הישראלי להרחיב את פעילותו מכיוון שצפויים לצמוח בקצבים מהירים (4.9% לאחר 4.7% ב- 2017). בחדירה לשווקים אלו טמון פוטנציאל צמיחה רב עבור היצוא הישראלי. כך, לדוגמא צפויה הודו לצמוח ב- 7.4% וסין ב- 6.6% (לאחר 6.8% ב- 2017, אך עדיין קצב הצמיחה גבוהה בהשוואה לעולם)¹⁸.

¹⁵ינואר 2018.

¹⁶ד"ר ה- Country Forecast של האקונומיסט, מרץ 2018.

¹⁷על פי תחזית ה- IMF, ינואר 2017.

¹⁸תחזית משרד האוצר - נובמבר 2017.

אתגרים והזדמנויות מקומיים

הביקושים המקומיים של הצרכנים הפרטיים - בשנה הקרובה יתמודדו התעשיינים עם עליה בנכונות הצרכנים להרחיב את רכישותיהם, זאת לנוכח צפי לגידול בהכנסתם הפנויה, הודות להעלאת שכר המינימום בדצמבר 2017 ל- 5,300 ₪ שתשולם בפועל מראשית שנת 2018, זאת לצד גידול של כ- 2.1% בתעסוקה, ושמירה על שיעור אבטלה נמוך של כ- 3.9%¹⁸.

ביקושי המגזר העסקי - על רקע העליה החזויה בהיקף התחלות הבנייה בשנת 2018¹⁹, צפויה האצה בביקושי ענף הנדל"ן, אשר תשפיע על התעשיות המספקות מוצריהן לענף הבנייה. יחד עם זאת, פרויקט הקמת עיר הבה"דים בדרום, אשר נמצא בשלבי המתקדמים, צפוי להוות הזדמנות לתעשייה המקומית בכלל ובדרום בפרט.

הסכם לקיצור שבוע עבודה - אשר ייתכן ויכנס לתוקפו ב- 2018, צפוי המגזר העסקי ליהנות מהעלאת תדירות עבודת לילה, לצד העלאת המכסה השבועית של השעות הנוספות.

החלטות הועדה הציבורית לחיזוק כושר התחרות של התעשייה הישראלית מהוות הזדמנות חד פעמית עבור התעשייה הישראלית בעלות תקציבית של 1.15 מיליארד ש"ח:

הסרת חסמים רגולטורים בכדי להעלות את רמת פיריון העבודה - מהלך זה כולל ייעול הליך הקצאת קרקעות ותכנון לתעשייה, חובת RIA להצעות חוק פרטיות, One Stop Shop, הסרת חסמים רגולטורים בבטיחות אש, רגולציה סביבתית (הקמת מרכז סביבה בת-קיימא) והסרת חסמים לייצוא ועידוד יצואנים. העלות התקציבית נאמדת בכ- 110 מיליון ש"ח.

ייצור מתקדם - מו"פ וחדשות טכנולוגיות במטרה לעודד מפעלים קטנים ובינוניים - מהלך זה כולל מסלולי סיוע לעידוד מו"פ בתעשייה, פיתוח רשתת מכוני מחקר יישומיים, יצירת רצף בין כלי הסיוע ליצירת מו"פ והשקעות הוניות, מסלולי סיוע להעלאת רמת הפיריון בתעשייה והטמעת טכנולוגיות ייצור מתקדמות וכלים ייעודיים לתעשייה הקטנה והבינונית. העלות התקציבית נאמדת בכ- 675 מיליון ש"ח.

כוח אדם מיזמן על מנת להגביר את אפקטיביות כלי הסיוע הקיימים - מהלך זה משתרע על פני שלוש טווחי זמן. בטווח הקצר צפויות הכשרות מקצועיות והון אנושי, בטווח הבינוני תבוצע רפורמה בהשכלה הטכנולוגית ובטווח הארוך ישודרג החינוך הטכנולוגי. העלות התקציבית נאמדת בכ- 365 מיליון ש"ח.

במסגרת חוק ההסדרים - אושרו מספר נושאים המיטיבים עם הסביבה העסקים, ביניהם: טיוב הליך רישוי עסקים המקל על קבלה/חידוש של רישיון עסק, שיפור מערך הרגולציה ברשות הכבאות וההצלה, האצת פרישת רשת חלוקת הגז הטבעי התעודד התחברות מפעלים והרחבת הפטור לשנתיים נוספות מהיטלי השבחה וחסכון בעלויות חשמל (מתקנים פוטו וולטאים).

אתגרים והזדמנויות לקראת 2018

התמודדות עם התייקרות עלויות הייצור לתעשייה הישראלית והשחיקה ברווחיות

גידול בעלויות השכר - בדצמבר 2017 נכנסה לתוקפה הפעימה האחרונה של העלאת שכר המינימום, אשר ככל הנראה תזלוג ותמשוך כלפי מעלה את רמות השכר במשק כולו, ובמגזר העסקי בפרט. לגידול זה, מתווסף תיקון בחוק שעות עבודה ומנוחה בנושא היתרי העסקה במנוחה שבועית, אשר ישפיע על השיקולים במתן היתר עבודה בשבת. בנוסף, ייתכן ויכנס לתוקפו במהלך שנת 2018 ההסכם לקיצור שבוע עבודה מ-43 שעות שבועיות ל-42 שעות בשבוע. כמו כן, גל הצעות החוק בנושאי עבודה צפוי להימשך ולאיים בייקור עלות העבודה למעסיקים, כגון: אי ניכוי יום מחלה כאשר לא שולמו דמי מחלה, תשלום דמי מחלת ילד לעובד שבן זוגו לומד וצו בעניין ביטוח רפואי לעובדים זרים. במקביל, גם בשנת 2018 צפוי שוק העבודה להישאר מתוח בשל סביבה של תעסוקה מלאה, שיעור אבטלה נמוך ומחסור מתמשך בגיוס עובדים מקצועיים.

התייקרות מחירי התשומות - בשנת 2018 צפויה עליה כ-2% במחירי הארנונה. כמו כן, בחוק ההסדרים הוחלט על הפחתת יישבון הדרגתית (עד 2026) על הסולר (כבר ב-2018 יופחת הישבון על רכבים כבדים), לצד הטלת מס בלו על פחם אשר יגרום לעלייה ישירה במחירי החשמל (ייכנס לתוקף ב-2019). כמו כן, יוטל מס בלו על גז טבעי לתחבורה (צפוי להיכנס בשנת 2020). הטלות מס אלו, נועדו לצמצם את השימוש בדלקים אך בהיעדר אלטרנטיבה לא ישיגו להערכתנו את המטרה.

פיחות קל בשערו של השקל ביחס לדולר ולאירו

במהלך²⁰ שנת 2018 צפוי תיסוף של כ-1.2% בשערו של השקל ביחס לדולר (שע"ח של כ-3.46 ₪ לדולר בסוף 2018), זאת בהמשך למגמת הייסוף בדולר בשנת 2017. מנגד, במהלך 2018 צפוי פיחות של כ-2.9% בשערו של השקל ביחס לאירו (שע"ח של כ-4.27 לאירו בסוף 2018).

התעשייה הישראלית

תמונת מצב | מגמות | תחזיות

נשמח לעמוד לרשותכם בכל שאלה
מילה סויפר-19 | מנהלת המחלקה למחקר כלכלי | Mila@industry.org.il
קלייר סלע | כלכלנית המחלקה | Claire@industry.org.il
טל': 03-5198806